

Eräiden paradigmatyypin taustaa

TAPANI LEHTINEN

1. *aja-*, *āja-*loppuisia kontinuatiiveja ekspressiiviverbejä — sellaisia kuin *heläjää*, *humajaa*, *vapajaa*, *väräjää* jne. — tavataan suomen murteissa kahtaalla: toisaalta etenkin Etelä-Pohjanmaan murteissa (ja nähtävästi jäänteinä muiden pohjalaismurteiden vanhasta kannasta paikoin myös Keski-Pohjanmaan murteissa), toisaalta laajoilla alueilla savolais- ja kaakkoismurteita. Verbityyppi ei ole aivan vieras nykykirjasuomellekaan; sitä voidaan käyttää vastaavien *ise-*verbien (esim. *helisee*, *humisee*, *vapisee*, *värisee*) asemesta varsinkin tavoiteltaessa runollista tai ylevää tyyllisävyä. Useimmissa murteissa *aja-*verbejä ei kuitenkaan tavata, ja harvinaisia ne ovat kirjasuomessakin. Yleensä *aja-*verbien asemesta käytetään *ise-*verbejä. Vain Etelä-Pohjanmaan murteissa ja eräissä Kannaksen murteissa *aja-*verbit ovat tällä vuosisadalla olleet yleisempiä kuin *ise-*verbit. Murteissa *heläjää* ja *helisee* -tyyppiset verbit ovat merkitykseltään ja tyyllisävyiltään tavallisesti täysin toistensa kaltaisia. — *Heläjä-*, *vapaja-* vartaloisia verbejä tavataan myös karjalassa ja inkeröismurteissa.

*aja-*verbien aseman syrjäisyys suomen verbivaroissa ilmenee myös niiden taivutuksesta. Täysi taivutusparadigma *aja-*verbeillä on vain Etelä-Pohjanmaan murteissa ja osittain kaakkoismurteissa. Muissa murteissa taivutusparadigma on vajaa. Puuttuvat muodot korvataan yleensä *ise-*verbien vastaavin muodoin, jolloin tuloksena on *aja-* ja *ise-*verbien muodostamia sekaparadigmoja. Näitä sekaparadigmoja on enimmäkseen kahdenlaisia. On ensin näkin sellaisia, joissa *ise-*verbien muodoin korvataan imperfektimuodot sekä ne 1. infinitiivin, akt. ja pass. 2. partisiipin, imperat. yks. ja mon. 3. persoonan ym. muodot, jotka kaksivartaloisissa verbeissä perustuvat konsonantivartaloon. Kun otetaan huomioon, että *ise-*verbien muotoja voidaan käyttää myös vapaassa vaihtelussa *aja-*vartaloisten akt. ind. preesensin, akt. konditionaalin, akt. 3. infinitiivin ym. muotojen kanssa, saadaan seuraavanlainen taivutuskaava:

(1) *helistä* : *heläjää* ~ *helisee* : *heläjäisi* ~ *helisisi* : *helisi* : *helissyt* jne.

Kyseessä on siis sellainen sekaparadigma, jossa toisena osapuolena on täysi *ise*-verbien paradigma ja toisena osapuolena vajaa *aja*-verbien paradigma. Lähinnä tällä tapaa vajaasti taipuvina esiintyvät *aja*-verbit myös kirjasuomessa.¹

Astetta täydellisempi on sellainen *aja*-verbien taivutuskaava, jossa myös imperfektimuodot perustuvat *aja*-vartaloihin. Taivutetaan siis

(2) *helistä* : *heläjää* ~ *helisee* : *heljäisi* ~ *helisisi* : *heläji* ~ *helisi* : *helissyt*
jne.

Nykysuomen sanakirja pitää *heläji*-tyyppisiä imperfektimuotoja mahdollisina (vaikka harvinaisina ja normaalityylistä poikkeavina) myös kirjasuomessa (I s. XVIII, verbien taivutustyyppi 41). Tässä NS:n kanta on kuitenkin vanhentunut: suomen nykyisessä kirjakielissä *heläji*-tyyppiä ei enää käytetä.

Kolmanneksi on mainittava paradigmatyypin, jossa kaikki taivutusmuodot voidaan muodostaa *aja*-vartalosta. Niissäkin murteissa, joissa tämä taivutustapa on mahdollinen, *aja*-vartaloihin perustuvien muotojen rinnalla käytetään sangen yleisesti *ise*-verbien muotoja. Toisin sanoen *aja*- ja *ise*-verbit ovat kaikissa taivutusmuodoissaan vapaassa vaihtelussa. Taivutetaan siis näin:

(3) *heläjää* ~ *helistä* : *heläjää* ~ *helisee* : *heljäisi* ~ *helisisi* : *heläji* ~ *helisi*
: *heljänyt* ~ *helissyt* jne.

Kaikki kolme taivutustapaa esiintyvät suomen itämurteissa, mutta lisäksi eräät näistä taivutustavoista tunnetaan myös karjalasta ja inkeröismurteista. Itämurteissa *aja*-verbien paradigmoissa voi esiintyä myös sellaisia konsonanttivartaloisia muotoja kuin I. inf. *helätä*, *helä'tä* ja *helläitä*, jotka kuitenkin ovat harvinaisia. Yleensä niiden asemesta käytetään vastaavia *ise*-verbien muotoja. *Heläji*-tyyppisistä imperfektimuodoista ovat puolestaan murteittain kehittyneet variantit *heläji*, *heläi* ja *helläi*. Käsittelen näitä muotoja tarkemmin tuonnempana.

Etelä-Pohjanmaan murteissa *heläjää*, *vapajaa* -tyyppiset verbit taipuvat seuraavasti:

(4) *helätä* : *heljäjä* : *heljääs* : *heläji* ~ *helä* : *helännüt* jne.

Näiden muotojen ohessa ei yleensä esiinny *ise*-verbien muotoja muualla kuin murrealueen rajoilla, missä naapurimurteiden *ise*-verbejä voidaan käyttää eteläpohjalaisten *aja*-verbien rinnalla. Kiintoisaa on kuitenkin se, että myös

¹ Lauri Hakulisen mukaan kirjasuomen ekspressiiviset *aja*-verbit ovat peräisin ensi sijassa itämurteista, joista ne ovat joutuneet kirjakieleen varsinkin Kalevalan vaikutuksesta (1979: 326).

näillä Etelä-Pohjanmaan murteiden reunoilla *aja-* ja *ise-*verbien vaihtelu pyrkii järjestäytymään taivutustapojen 1 ja 2 mukaisesti.

Edellä olen esittänyt hyvin karkean ja monia täsmennyksiä vaativan ryhmittelyn *heläjää*, *vapajaa* -tyyppisten verbien eri taivutustavoista suomen murteissa. Tarkoitukseni on nyt selvittää, millä tavalla nämä taivutustavat ovat kehittyneet. Ensi sijassa kirjoitukseni koskee muinaiskarjalan tytärmurteita eli suomen itämurteita, karjalaa ja inkeroisurmteita. Yksityiskohtaisimmin selvittelen taivutusta suomen itämurteissa (koska niistä on saatavissa tarkin materiaali). Kirjoitukseni lopussa otan lyhyesti puheeksi myös Etelä-Pohjanmaan murteet ja koetan osoittaa, että samat seikat, jotka ovat muo- vanneet *aja-*verbien taivutusta muinaiskarjalan tytärmurteissa, ovat vaikut- taneet näiden verbien taivutustapoihin myös niissä EP:n reunamurteissa, joissa *aja-* ja *ise-*verbit ovat joutuneet vaihteluun.

2. Muinaiskarjalan tytärkielten *aja-*, *äjä-*verbit ovat kehittyneet myöhäiskant- asuomen **aida-*, **äidä-*loppuisista verbeistä, jotka ovat taipuneet seuraavas- ti:

(5) 1. inf. **heläitäk* : prees. yks. 3. **heläidäpi* : impf. yks. 3. **heläisi* jne.

Kaikki mksm. **aida-*verbit eivät kuitenkaan edustu nykyisin *aja-*loppuisina. *aja-*loppuisia ovat etupäässä vain niiden mksm. **aida-*verbien edustajat, joita 1979: 4— olen nimittänyt kontinuaatiivityypiksi. Kontinuaatiivityypin **aida-*verbit ovat muodostaneet kiinteän johto-opillisen, semanttisen ja fonotakti- sen ryhmän, joka on ollut helppo erottaa muista **aida-*verbeistä. Muista **aida-*verbeistä kontinuaatiivityypin verbit ovat poikenneet mm. siten, että niiden rinnalla on nähtävästi myöhäiskantasuomesta lähtien esiintynyt samoista kantavartaloista muodostettuja *ise-*loppuisia verbejä: on vallinnut rinnakkaisuus **heläidä-* ~ **helise-*, **humaida-* ~ **humise-*, **kolaida-* ~ **koli- se-*, **vapaida-* ~ **vapise-*, **väräidä-* ~ **värise-* jne.² Noita muita **aida-*verbe- jä, joiden rinnalla *ise-*verbejä ei siis ole esiintynyt, ovat mm. verbien **avai- da-*, **karkaida-*, **lepäidä-*, **lökkäidä-*, **osaida-*, **viskaida-* ym. edustajat. Merkityksiltään, johtosuhteiltaan ja fonotaksiltaan ne ovat olleet paljon vaihtelevampia kuin **heläidä-*, **humaida-*, **vapaida-* jne. Olenkin nimittänyt niitä (mp.) **aida-*verbien sekatyypiksi. Muinaiskarjalan tytärkielissä ne ovat

² Tämän rinnakkaisuuden korkeasta iästä ovat osoituksena mm. seuraavat eri ims. kielistä peräisin olevat tapaukset: karjala *vaišaja-* ~ *važiže-* 'vasertaa, hälistä', *värä- jä-* ~ *värize-*, *išuhaja-* ~ *išuhize-* (Genetz 1880: 207); lyydiläismurteet *börä/itä* : *-idau* ~ *börištä*, *helä/itä* : *-idau* ~ *heli/šitä* : *-žōw*, *lūdäidau* ~ *lūdižōw* 'tutisee, värisee' (Ku- jola 1944); vepsä *bäläita* ~ *bälīšta* 'mäkättää (lampaat)'; vatja *šolizeB* ~ *šolāB* '(vesi) solisee' (Kettunen 1915: 70), Kukkosi *meri kohhāB* ~ *kohizāB*, *meri šohhāB* ~ *šohizāB* 'kohisee' (Posti—Suhonen 1980); viro *inama* (murt.) ~ *iniseema* 'ynistä', *kihama* ~ *ki- hisema* 'kihistä, vilistä', *kohama* ~ *kohiseema* 'kohista' (KKI).

jokseenkin täydellisesti sulautuneet myöhäiskantasuomen **aða-*, **äðä-*verbien edustajiin, niin että näiden kielten perusteella ei enää voi päätellä, mitkä verbit palautuvat sekatyypin **aída-*verbeihin ja mitkä **aða-*verbeihin. Näin siis myöhäiskantasuomen **avaiðan* ja **osaiðan* -tyyppisten verbien edustajat (esim. inkerois- ja kaakkoismurt. *avvān, ossān*, savolaismurt. *avvōn, ossōn*, karj. *avoan, osoan*) ovat tulleet täsmälleen samantyyppisiksi kuin mksm. **tervadan*, **vastadan* -tyyppisten verbien edustajat (jälkimmäisiä ovat esim. inkerois- ja kaakkoismurteiden *tervān, vastān*, savolaismurteiden *tervōn, vastōn*, karjalan *tervoan, vastoan* jne.)

Vielä muinaiskarjalassa kontinuaatiivi- ja sekatyypin **aída-*verbit olivat kuitenkin samanlaisia. Myös sekatyypin verbien vokaalivartaloiset muodot ovat siis tuossa vaiheessa olleet *aja-*loppuisia, tyyppiä **avajan*, **osajan*, kuten kontinuaatiivityypinkin verbien vastaavat muodot (esim. *vapajan, väräjän*).³ Muodot ovat syntyneet myöhäiskantasuomen **avaíðan*, **osaiðan*, **vapaiðan*, **väräíðän* -tyyppisistä muodoista siten, että **ð* on muinaiskarjalaiseen tapaan ensin kadonnut, minkä jälkeen diftongin *i* > tavunalkuinen *j*. Imperfektimuodoissa **avaísin*, **osaisín*, **vapaiśin*, **väräíśin* jne. diftongin jälkikomponentti on nähtävästi ensin lyhentynyt, ja sitten näin syntyneet **avaíśin*, **osaisín*, **vapaiśin*, **väräíśin* -tyyppiset muodot ovat sulautuneet **aða-*verbien regressiivisesti liudentuneisiin muotoihin, jotka olivat tyyppiä **tervasín*, **vastásín* jne. Terho Itkosen (1968: 81) esittämän ajatuksen mukaan tuollainen sulautuminen olisi ollut mahdollista siksi, että »lyhytloppuisen *i*-diftongin + seuraavan konsonantin sekvenssi on akustisesti ja auditiivisesti erottunut niin vähän lyhyen vokaalin + regressiivisesti liudentuneen konsonantin sekvenssistä, että näiden tapausten välinen 'varokaista' on pettänyt ja tapaukset langenneet yhteen».⁴ Ja kun **aída-*verbien imperfektimuodot tulivat tällä tavoin samanlaisiksi kuin **aða-*verbien, mukautuivat myös **aída-*verbien konsonanttivartaloiset muodot vastaaviin **aða-*verbien muotoihin. Äännelaillinen kehitys olisi muovannut **aída-*verbien 1. infinitiivin muodot asuun **helä'itä*, **huma'íta*, **ava'íta*, **osa'íta* jne., mutta missä tällaisia muotoja nykyisin tavataan, ne selittyvät paremmin myöhäisiksi analogiamuodosteiksi kuin vanhan äännelaillisen edustuksen säilymiksi. Sekatyyppin oletettavia muotoja **ava'íta*, **osa'íta* (: **ava'nnut*, **osa'nnut* jne.) ei mis-

³ Reliktejä sekatyypin *avaja-*, *osaja-*vartaloisista muodoista ovat säilyttäneet Savon kansanrunot, kuten aikaisemmin olen esittänyt (1979: 186—).

⁴ Itkosen ajatus perustuu siis oletukseen, että jo muinaiskarjalassa olisi esiintynyt liudentuneita konsonantteja. Tätä mieltä ovat olleet myös Ruoppila (1955: 119) ja Heikki Leskinen (1963: 299—300 ja 1964: 104—105). Inkeroismurteiden ja eräiden äyrämöismurteiden nykyinen liudennuksettomuus perustuisi toisaalta vatjan, toisaalta suomen länsimurteiden vaikutukseen. Päinvastaisella kannalla on Arvo Laanest (1970: 42—43 ja 1975: 74), jonka mukaan ainakaan koko muinaiskarjala ei olisi tuntenut liudennusta.

tään olekaan esitetty. Muodot korvannut analogia näyttää tapahtuneen jo muinaiskarjalassa: suhteesta **tervaši* : **tervaštak* = **heläši* : x on x:ksi saatu **heläštäk*, jonka nykyisenä edustajana on tyyppi *helätä*. Sitäkin tavataan välittömästi muinaiskarjalan peruna enää vain vianalaismurteissa, joissa se on aivan yleinen, ja siellä täällä Sisä-Venäjän karjalaismurteissa; epävarmaa on, periytyvätkö vastaavanlaiset aunuksen ja sporadisesti savolaismurteissakin esiintyvät muodot muinaiskarjalasta. Useimmista muinaiskarjalan jatkajakielistä tällaiset muodot ovat joka tapauksessa joutuneet väistymään. Sekatyypin verbien infinitiivimuodot ovat sen sijaan kaikkialla muinaiskarjalan tytärkielissä tyyppiä *avata*, *osata* jne. Nämä muodot perustuvat tietenkin samanlaiseen analogiaan kuin kontinuaatiivityypin infinitiivit *helätä*, *humata* jne.: koska muinaiskarj. **tervaši* : **tervaštak*, niin **avaši* : **avaštak* pro **avaštak* jne. Näistä analogioista ks. kirj. 1979: 171—172, 202.

Muinaiskarjalassa **aiða*-verbien paradigmatt ovat luultavasti olleet siis tyyppiä

- (6a) **heläštäk* : **heläjä-* : **heläši*
**humäštäk* : **humaja-* : **humaši*;
- (6b) **avaštäk* : **avaja-* : **avaši*
**osaštäk* : **osaja-* : **osaši*.

Mutta tätä vaihetta ei ole kestänyt kauan. Sekatyypin verbit (6b), jotka nyt poikkesivat myöhäiskantasuomen **aða*-verbien edustajien tyyppistä

- (7) **tervaštäk* : **tervā-* : **tervaši* jne.

vain vokaalivartaloisten muotojensa osalta, jatkoivat mukautumistaan **aða*-verbeihin, niin että nykyisin myös niiden vokaalivartaloissa on supistumavokaali: vartalot **avaja-*, **osaja-* jne. korvautuivat analogisesti vartaloin **avā-*, **osā-* jne. Mukautumista edisti paitsi **aða*-verbien suuri produktiivius myös se, että sekatyypin *aja*-vartaloiset verbit eivät merkitykseltään erottuneet **aða*-verbien edustajista juuri millään lailla. Kielen ilmaisutalouden kannalta oli tarpeetonta muistaa, mitä *avata*, *tervata* -tyyppistä infinitiivejä ja *avaši*, *tervaši* -tyyppistä imperfektiä vastaa *aja-* ja mitä *ā*-vartaloisen preesens. Luopuminen sekatyypin *aja*-vartaloisista muodoista yksinkertaisti muinaiskarjalan tytärkielten taivutussysteemiä. Ks. kirj. 1979: 201—202, 236.

Sen sijaan kontinuaatiivityypissä *aja*-aineksesta tuli koko verbiryhmän tärkein tuntomerkki. Se tajuttiin johtimeksi, joka satoi merkityksiltäänkin toisiaan muistuttavat ekspressiiviverbit yhtenäiseksi ryhmäksi ja erotti ne muista verbityypeistä, mm. **aða*-verbeistä ja sekatyypin **aiða*-verbeistä. Mutta johtimen distribuutio oli kovin suppea: se esiintyi vain preesensissä ym. vokaalivartaloisissa muodoissa mutta ei konsonanttivartaloisissa muodoissa

eikä imperfektissä. Jälkimmäiset muodot olivat samanlaisia kuin **aða-* ja sekatyypin **aiða-*verbien vastaavat muodot, eli niitä ei ollut selvästi merkitty nimenomaan *aja-*verbien paradigman osiksi. Merkinän selventämiseksi ne korvattiin vastaavien *ise-*verbien muodoin. Koska *ise-*verbit olivat merkityksiltään samanlaisia kuin vastaavat (eli samakantaiset) *aja-*verbit ja koska johdinaines erottui *ise-*verbien kaikissa taivutusmuodoissa moitteettoman selkeästi, pystyivät *ise-*verbien imperfekti- ja konsonanttivartaloiset muodot ilmaisemaan *ise-* ja *aja-*verbien yhteisen johto-opillisen merkityksen paljon tehokkaammin kuin *aja-*verbien omat muodot, jotka olivat langenneet yhteen supistumaverbien vastaavien muotojen kanssa. Näin syntyi paradigma-tyyppi 1. Myöhemmin on sekaparadigmaisuutta pyritty tasoittamaan toisaalta siten, että *aja-*vartalo on otettu myös imperfektin ja konsonanttivartaloisten muotojen perustaksi, toisaalta siten, että *ise-*vartalo on yleistetty *aja-*vartalon tilalle preesens- ym. vokaalivartaloisiin muotoihin.

*aja-*verbien taivutuksen kehitys muinaiskarjalan tytärkielissä voidaan siis tulkita niin, että ensi sijassa on tavoiteltu kaikkien taivutusmuotojen mahdollisimman selvää johto-opillis-semanttista merkintää ja toiseksi on pyritty yhtenäistämään paradigmoja, joista nuo merkintäpyrkimykset olivat tehneet epäyhtenäisiä.

Seuraavassa tarkastelen kehitystä murremaantieteen keinoin. Tarkoituksenani on *aja-*verbien eri taivutusmuotojen levikkiä vertailemalla osoittaa, että paradigmat ovat kehittyneet esittämälläni tavalla.⁵

⁵ Suomen murteita koskevan aineiston olen koonnut Sanakirjasäätiön keräyttämistä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa tekeillä olevan suomen murteiden sanakirjan (SMS:n) aineskokoelmista, Muoto-opin arkistosta (MA) sekä kirjallisuudesta (etupäässä murremonografioista ja kielennäytekokoelmista). SMS:n kokoelmista poimimaani aineistoa en ole varustanut lähdeviitein, muun aineiston kylläkin. *ise-* ja *aja-*verbien eri taivutusmuotojen summittaisia taajuussuhteita olen selvittänyt lukemalla läpi muutamia luotettaviksi tunnettuja SMS:n ns. stipendiaattikokoelmiin sisältyviä pitäjänsanastoja (tosin vain niiltä osin kuin noita kokoelmia ei ollut yhdistetty sanakirjan käsikirjoituksen laadinnassa käytettyyn yhdyskokoelmaan; yhdistäminen oli aineistoa kerätessäni edistynyt aakkoston alusta *k-*alkuisten sanojen alkupuolelle). Nämä sanastot ovat Sakkolan (Lauri Hakulinen 1924—25 ja Veikko Ruoppila 1936), Lemminkäisen (Veikko Ruoppila 1932—35), Kiihtelysvaaran (R. E. Nirvi 1933—38), Nilsiän (Simo Hämäläinen 1937—39) ja Maaningan (Ahti Rytkönen 1925—32) murteista. Lisäksi olen lukenut Mirja-Liisa Heinisen v. 1968—72 keräämän Vpl. Uudenkirkon suursanaston.

Karjalaa koskevat tietoni ovat peräisin Karjalan kielen sanakirjan aineskokoelmista ja eri tekstijulkaisuista. Inkeroisurteiden osalta on lähteenäni ollut R. E. Nirvin Inkeroisurteiden sanakirja (1971).

3. Aineisto

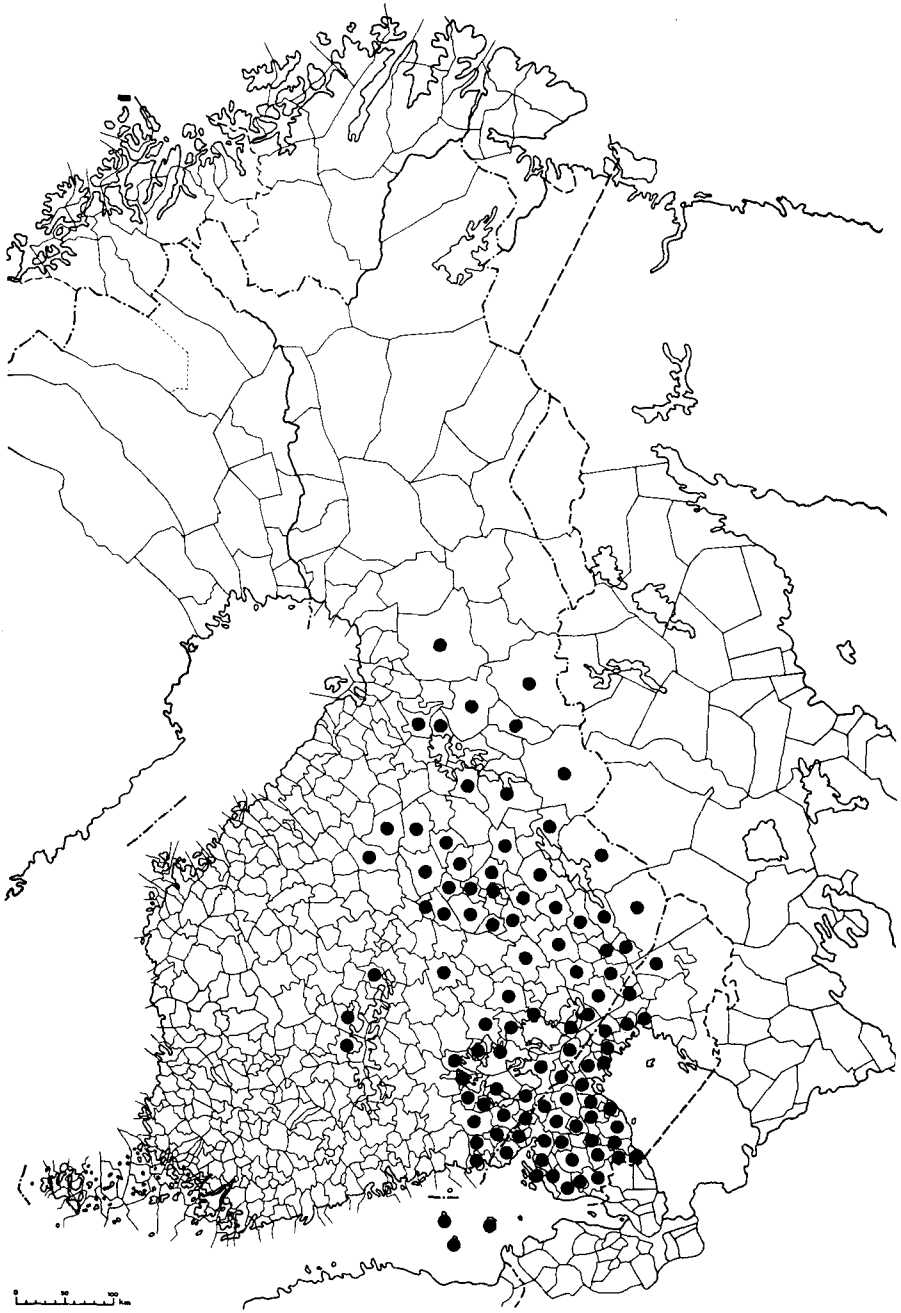
3.1. Suomi

3.1.1. Vokaalivartaloiset muodot

Suomen itämurteissa *heläjää*, *humajaa* -tyyppisiä preesens- ym. vokaalivartaloisia muotoja esiintyy suhteellisen yhtenäisellä alueella, jonka länsireuna noudattaa linjaa Virolahti—Ristiina—Heinävesi—Pihtipudas—Pudasjärvi. Lisäksi tällaisten muotojen esiintymisestä on joitakin hajatietoja mm. Päijät-Hämeen murteista. Muotojen levikki ilmenee kartasta 1. Esimerkkejä:

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: Koiv *lentokonnēt hurajā* (o.m. 1968) | UusVI *tuo* (tule) *sie katri* [hn.] *laulamā, miu ānei kärājā* (Mirja-Liisa Heininen 1969—70 MA) | Sak *iha* (matoja) *muhajoa rihemoassa* (Lauri Hakulinen 1923) | PyhVI *hūtōät mōlājēät* (Leskinen 1963: 157) | Vuoksela *ettei hutaja ja hōtājā* (Veikko Ruoppila 1950) | Rāi *hūō kapajōät* (kiipeilevät) *ikkunois* (Leskinen 1963: 157) | Jää—Kir *mutt akkoneeha ne* (mies akkoneen) *jamajaat* (riitelevät) *alinommaa* (Sirelius 1894: 46) | Kurk *korvat humajōät* (Leskinen 1963: 156) | Pari *kūlhā se* (lapsi) *vokajā* (Leskinen 1963: 157) | RauJ *ei soa männäk* (taivasalle) *ku isküō tult ja jūrājē* (Raija Lundström 1963) | Joutse *ne kurajoat keüvväl ojas* (sammakot) (Veikko Ruoppila 1951) | Lappe *kuka ajanō hevosel ku se kaņņas nī temājā* (Veikko Ruoppila 1950) | VirL *kūl se* (püörä) *vähā lotajā* (Kari Toiviainen 1972 MA) | Säck *elokūssa iskö tulta sujahuttā, muttei jūrājā* (Inkeri Mutru 1931) | Lava *nī kovast tūtājā kēet et* (Vilho Rikonen 1936) | Tyt *härkä mūrājā* (Frans Äimä 1933) | Suu *tūlē, että humajā* (Laina Porkka 1910). Inkerin suomalaismurteet: Kulla *älä hässa, nūt pelto kahajā, mienē kehtā kūnnella* (Santeri Ankeria 1932). Lappeen seudun siirtymämurteet: Lemi *se ol lovajamas* (hylkynä kulkemassa) *ninķu nūtķi tuo* (ruusauslauta) (Veikko Ruoppila 1935) | SavT *älä nataja* (Veikko Ruoppila 1955). Sortavalan seudun siirtymämurteet: Sor *ikkunat läpäjäät* (välkkyvät) (Leskinen 1963: 157) | Uuk *mitä varte tūō aena jāmājättā* (tappelette) (Sirkka Tuunanen 1969—70 MA).

Savolaismurteet. Päijät-Hämeen murteet: Kuhmoi *kutajā* (~ *kutisē*) (Rapola 1919—20: 304) | Jäms *pimajoahan siellä tumpla jo* (Selma Patajoki 1918), *lehmänkellokij jo kalajoa* (S. Hyppölä 1905 [»ei tav.«], tarkastanut Selma Patajoki 1916) | Jyv *kuv voam parta ruppē kutajān ni küllä tullē vieraeta* (Terho Itkonen, suull. tiedonanto 1967). Etelä-Savon murteet: Risna *hurajā* (turhia tarinoi) *vanha eukko* (Harry Streng 1906) | Juv *huasiōp pomajā nī kovala iānelä* (Tarkiainen 1904: 130). Kaakkoiset savolaismurteet: Sääm *kello kum pärājā* (Leskinen 1963: 167) | PunH *kolajā, rapajā* (Leskinen 1963: 157). Itäiset savolaismurteet: Kesä *vähäv vaiv vipajā* (Leskinen 1963: 157) | Kite *elä sie hurajak köühüttäs* (Marjatta Vasara 1967—68 MA) | Kiih *se kuh hutajā kahānnek käsin* (R. E. Nirvi 1937) | PieJ *nurajahhān sittā kun omas-*

KARTTA 1. *Heläljää, humajaa* -tyyppiset ym. *aja-, äjä*-loppuiset vokaalivartaloiset muodot suomen itämurteissa.

ta kontistas süöt (Simo Hämäläinen 1946) | *Nmes jyräjää, suhajaa* (Reijonen 1893: 39) | *Kont toine' 'on nih herkkä kutajamman* (Tauno Hirvonen 1970 MA). Pohjois-Savon murteet: *HeiV nüt se* (ikkunaruutu) *ei sinä heläjäkkä* (Eine Kortelainen 1975—77 MA) | *VehS se hüräjä sitä messuva* (pappi hautajaisissa) (Raija Happonen 1969—71 MA) | *Kuo häläjämässä on joukot* (O. A. F. Lönnbohm 1919) | *Siil levvattin sillä jo väpäjä* (Tuulikki Eerola 1972—73 MA) | *Nil joka häräjjä nin se koera ei pure* (Simo Hämäläinen 1940) | *LapL ei ne marajaes huonosta elämästä* (Esko Rautkorpi 1969—70 MA) | *Maan jo veneh himajā irti* (alkaa olla irti pohjasta) (Ahti Rytönen 1928) | *PyhOl silimissä ihav vipajā* (Anja Vähäaho 1973—74 MA) | *Piek sitä tullō niv vettä, että heljäjä* (Maija Cautón 1933). Keski-Suomen murteet: *Piht mitähän se sinä hōpäjä* (Raija Lehtinen 1970—71 MA). Kainuun murteet: *Kaj tullō se lehmäik* (metsästä kotiin) *kun se aikasak kötäjä* (Lauri Lounela 1934) | *Sot tuolla irajā jo pikkunel lähtijä* (linnunpoika) (Lauri Lounela 1932) | *Kuhmo se möräjä müöiän* (möyrytautinen lehmä) (Alpo Räisänen 1972) | *Hyr türäjä ne pahtāt* (patsaat kirkossa) (Lauri Lounela 1936, poim. Alpo Räisänen) | *Vaala Horajaa ennen ku vanahaneekaa* (P. Kovalainen 1933) | *Puo viulum kielet heljäjä* (Lauri Lounela 1945) | *SuoS se kun kitisö kun se roakku – – se kitajā* (simpukka) (Räisänen 1972: 306) | *Pud vapa nuiv vipajā virtapaikossa* (Antero Niemikorpi 1969—70 MA).

Muotojen yhtenäisen levikkialueen länsi- ja pohjoisraja ei ole jyrkkä, vaan muodot harvinaistuvat idästä länteen ja etelästä pohjoiseen vähitellen. Eriytyisen loiva on raja pohjoisosaltaan suunnilleen Karttulan, Vesannon ja Pielaveden tasalta lähtien: *aja*-verbit ovat Pohjois-Savossa ja Kainuussa harvinaisia. Joistakin alueen länsireunan pitäjistä olen löytänyt vain yhden tiedonannon; niitä ovat esim. Pielavesi, Pihtipudas, Ol. Pyhäjärvi ja Kiuruvesi. Pohjois-Savon Kainuun-puoleisen reunan pitäjistä Vieremältä ja Sonkajärveltä en ole löytänyt ainoakaan esiintymää. *aja*-verbien harvinaisuudesta Kainuun murteissa ks. Räisänen 1972: 306; huom., että esiintymiä ei ole tiedossani myöskään Paltamosta, Ristijärveltä eikä useimmista Koillismaan pitäjistä. Kovin jyrkkä ei *aja*-alueen raja ole etelämpänäkkään, vaikka Kuopion, Heinäveden, Rantasalmen ja Juvan tienoilta lähtien esiintymiä on kustakin rajapitäjistä runsaammin kuin pohjoisempaa. *aja*-verbit näyttävät nopeasti harvinaistuvan täälläkin. Niinpä tämän vuosisadan alkukymmeninä eri murteen tutkijat tavoittivat esim. eteläsavolaisesta Juvan pitäjistä vielä hyvän joukon *aja*-loppuisia muotoja — minun aineistooni niitä on tullut heidän muistiinpanoistaan 29:stä eri verbistä —, mutta vuoteen 1981 mennessä ne ovat käyneet niin harvinaisiksi, että Etelä-Savon murteiden äännehistorian tutkija Aila Mielikäinen ilmoittaa kuulleensa niitä Juvalla enää yhdeltä murteenpuhujalta (1981: 239—240).

Päijät-Hämeen ja Pieksämäen esiintymät ovat selvästi reliktejä *aja*-verbien aikaisemmasta, lännemmäs ulottuneesta levikkialueesta.

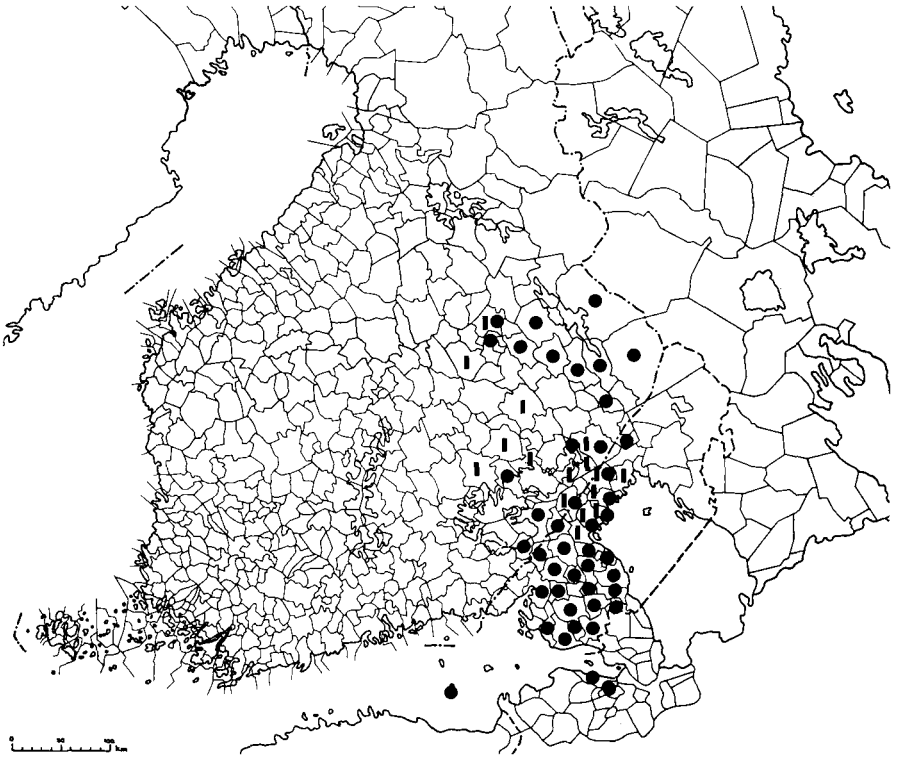
3.1.2. Imperfektimuodot

Säännöllisen äännekehityksen perusteella odotuksenmukaista imperfektityyppiä **heläsi*, **humasi* ei suomen *aja*-verbien paradigmoissa tavata lainkaan. Missä tällaisia imperfektimuotoja esiintyy, ne kuuluvat paradigmoihin, jotka kaikilta osiltaan vastaavat **ada*-verbien paradigmoja, esim. KanN *Se ennen kuolemattaa monta päevee jo horas* (vrt. prees. yks. 3. *horroo*, Y. Tiihonen 1938), *Ver vain ei sinä ollunna mitän* (perää), *voan ne horas* (Tahvo Liljeblad 1930) (vrt. *horata* : *elä horoa*, Kettunen 1909: 15, 79, 83 ym.). Periaatteessa samantyyppisestä *horata*-verbin taivutuksesta on tietoja lisäksi Kannonkoskelta, Äänekoskelta, Konginkankaalta, Viitasaarelta, Saarijärveltä, Vimpelistä, Lappajärveltä, Alajärveltä ja Ähtäristä.⁶

Murteissa, joissa *aja*-verbeillä ylimalkaan on »omia», siis muita kuin *ise*-verbeiltä lainattuja imperfektimuotoja (osassa kaakkois- ja savolaismurteita), muodot ovat tyyppiä (a) *heläji*, *humaji* ja siitä kehittyneitä tyypejä (b) *heläi*, *humai* (~ *heläji*, *humaji*), (c) *helä_i*, *humä_i* ja (d) *helläi*, *hummai*. Tässä mainitut tyyppiesimerkit edustavat impf. yks. 3. persoonan muotoja. Tyyppiä a—c vastaavat muut persoonamuodot ovat yleensä j:llisiä (esim. mon. 3. *heläjit*, *humajit*); tyyppiä d vastaavat muut persoonamuodot ovat sen sijaan yleisesti supistumadiftongillista tyyppiä *helläivät*, *hummaivat*. Taivutetaan siis esim. yks. 3. *heläji* : mon. 3. *heläjit*, ja vastaavasti *helä_i* : *heläj_it*, *helä_i* : *heläj_it* mutta *helläi* : *helläivät*.

Eri muototyyppien levikkien rajat eivät ole jyrkät, vaan vaihtelua esiintyy.

⁶ Vrt. myös Lep *seihmem poekō kävväj jyräs meitä sieltä pohjukalta kouluva* (S. Nyyssönen 1962), *Jäp siellä sitte jyrätti, se ol lapsille illō* (R. Kaipainen 1965), *Kong lapset jürreä* (pitävät meteliä) (Helmi Helminen 1933); *Sot sinä ne pojat jümäsi müötän* (kelkkamässä) (Lauri Lounela 1964). — Tällaista taivutusta tuottanut mukautuminen **ada*-verbeihin ei nähtävästi ole tapahtunut proportioanalogian kautta, koska *aja*- ja **ada*-verbien paradigmoilla ei liene mukautumisen tapahtumisaikoihin ollut muodollisia kosketuskohtia. Kyseessä on pikemminkin ns. adaptio, jonka mukaisesti *aja*-verbit ovat määräedellytyksin voineet mukautua **ada*-verbeihin suoraan (ks. Bloomfield 1969: 420—). *aja*-verbien adaptoitumista **ada*-verbeihin näyttää tapahtuneen lähinnä niissä murteissa, joista *aja*-verbit ovat yleensäkin pyrkineet häviämään (ensi sijassa mukautumalla [proportio]analogisesti *ise*-verbeihin, kuten olen s. 22 esittänyt). Silloin erityisesti sellaiset *aja*-verbit (kuten edellä mainitut *horata* 'houria; puhua joutavia' ja *jyrätä* 'telmiä; tehdä jotakin niin että syntyy ääntä, jyrinää'), joiden merkitys on jollakin lailla erikoistunut ja etäännytynyt *aja*- (ja *ise*-)verbien tavanomaisesta merkityksestä, ovat siirtyneet mieluummin **ada*- kuin *ise*-verbeihin. Tiedossani on (itämurteista) vain jokunen sporadinen tapaus, joissa merkitykseltään erikoistumaton *aja*-verbi on pyrkinyt mukautumaan **ada*-verbeihin (esim. Kite *tärrä* [harv., yleisemmin *tärjää*]; *vällähä* [pianhan] *sihe hevrä kun tanner tärrä*, Marjatta Vasara 1967—68 MA; *Juv ei ukkone jürreä*, Arvo Inkilä 1936).

KARTTA 2. *Heläji*, *humaji* -tyyppiset ja niistä kehittyneet imperfektimuodot suomen itämurteissa. Umpiympyrällä on merkitty tyyppiä *heläji* (t. *heläi*, *heläi*) : *heläjit*, neli-kulmiolla tyyppiä *helläi* : *helläivät*.

Selvimmän omalle alueelleen sijoittuu aineistoni mukaan tyyppi d: sen aluetta ovat koillisimmat kaakkoismurteet (linjalta Hiitola—Parikkala koilliseen), kaakkoiset savolaismurteet sekä osittain Etelä-Savon, Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan murteet. Ks. karttaa 2. Tyyppi c esiintyy aineistoni mukaan laajalti Keski- ja Itä-Kannaksella ja ulottuu koillisessa tyyppin d alueelle aina Lumivaaraa ja Parikkalaa myöten. Tyyppiä b esiintyy kapeana nauhana tyyppin c etelä- ja länsireunalla Kivennavalta Muolaan, Heinjoen ja Antrean kautta Jääskeen; lisäksi tyyppi on merkitty Sakkolasta. Tyyppin c alueen reunoilla on säilynyt myös tyyppi a, jota tavataan toisaalta Pyhäjärveltä Uudellekirkolle ja toisaalta Uudeltakirkolta Muolaan, Viipurin, Jääsken ja Joutsenon kautta Ruokolahdelle ulottuvilla kaistaleilla. Lisäksi tätä tyyppiä on merkitty Jaakkimasta ja Uukuniemeltä sekä savolaismurteiden puolelta erityisesti itäisistä savolaismurteista. Esimerkkejä:

A. Yks. 3. persoonan muodot

a) Tyyppi *heläji, humaji*

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: Sak *lapsil tehtī tuohèst palli ja pantī viel pienī kivilöi sisseä jot rapaji* (Lauri Hakulinen 1923) | PyhVI *ritaji, moa tomaji* (Lauri Hakulinen 1925) | Vuoksela *ukko'ne ko jüräji kovast* (Veikko Ruoppila 1950) | ValJ *ne oikei nuraji* (kuivat jauhot) (Ruoppila 1955: 112) | Muol *se ol' ain merta senko täräji* (Veikko Ruoppila 1950) | UusVI *kül mei müllü jüräji ület aikā* (Mirja-Liisa Heininen 1968—72 MA) | Viip *rutaji* (Ruoppila 1955: 112) | Jää *kovast jüräji* (ukkonen) (Ruoppila 1955: 112) | Joutse *haraji 'hourī, muraji se teälläki vähä* (ukkonen) (Ruoppila 1955: 112) | Ruok *päräji* (Veikko Ruoppila 1938) | Jaak (humalaiset) *ukot röpäji sīnä* (Leskinen 1963: 157). Inkerin suomalaismurteet: Tyrö *mis sie siel kupajit ku et jouvvu aikannais?* (Ruoppila 1955: 112). Sortavalan seudun siirtymämurteet: Uuk *vieläkö kurkkū kutaji* (Sirkka Tuunanen 1969—70 MA).

Savolaismurteet. Etelä-Savon murteet: Sul *hutaji, vipaji* (Kari Tolvanen 1967 MA). Itäiset savolaismurteet: Kite *se* (kissa) *kur rapaji sielä torvessa* (Marjatta Vasara 1967—68 MA) | Kiih *se* (jää) *vuaṅ kopaji jalakkoīn alla* (R. E. Nirvi 1937) | Juuk *nīṅ kül se* (kirkonkellon ääni) *täräji tuolla korvasa, se nīṅ kovastip päräji* (Marja Mannila 1973). Pohjois-Savon murteet: Nil *se ol' jo nīv vanha jotta horaji* (Simo Hämäläinen 1938).

b) Tyyppi *heläi, humai* (~ *heläj, humaj*)

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: Sak *tuos korväsķi ku päräi* (Lauri Hakulinen 1924); *peä voa hutai* (käärmeen uidessa) (Veikko Ruoppila, ei vuotta) | Muol *täräi* (Rapola 1919—20: 304) | HeiJ *mie māni jot tanner temäij; se jüräij siel luhis; siel ol neljä vokki ühtaikā hūrāi* (Irma Nissinen 1977 MA) | Kive (*jamajin : jamajit :*) *jamajj* (Liina Pulliainen 1960) | Antr *hutaj, hōpāj* (Lauri Olkinuora 1958) | Jää—Kir *älāi* (Lönbohms 1879: 75, 79); *kyll se kovast jyrāj mutt ei se sentakkee satant* (Sirelius 1894: 44).

Savolaismurteet. Itäiset savolaismurteet: Kesä *kolaj* (~ *kollai*) (Ulla Päivinen 1976—77 MA).

c) Tyyppi *heläi, humaṅi*

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: Kive *meiki luhtilois kolaji kolontka* (kuoreonki) (Ruoppila 1955: 112) | Muol *se rätäi koko katajapehko* (Ruoppila 1955: 112) | HeiJ *se köräi voa huokuis* (hengittäessä) (Irma Nissinen 1977 MA) | PyhVI *iso kello ni se kumaṅi nī kauva jot* (Veikko Ruoppila 1958) | Rāi *kās kutaji* (Leskinen 1963: 157) | Käk *ol' hīrī jot vilaji* (Leskinen 1963: 157) | Kauk *rie jalaksetki naraṅi* (Leskinen 1963: 156) | Kir (pelti) *katto rapaji; ko se kiehu poraji* (Leskinen 1963: 157) | Joutse *ne olaṅi ja vonku; tupa tutaṅi oikei* (Ruoppila 1955: 112) | RauJ *se* (vesi) *ko loraṅi* (Les-

kinen 1963: 157) | *Pari voka_iha mie vähä* (Veikko Ruoppila 1952) | *Kurk se kuta_i* (kutisi); *sato jotta iha lota_i* (Leskinen 1963: 156) | *Lum se* (vesi) *oikei niku posa_i* (Leskinen 1963: 157).

d) Tyyppi *helläi, hummai*

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: *Hii ölläi, sihhai* (Leskinen 1963: 156) | *Kurk jot se* (kalja) *kuhhai oikei; surrai ja särräi* (Leskinen 1963: 156) | *Pari sihhai, ei müta ko ärräi, tullar rappai* (Leskinen 1963: 157) | *Lum rüvvikko kahhai* (Leskinen 1963: 157) | *Jaak nurrai ja narrai* (Leskinen 1963: 157). Sortavalan seudun siirtymämurteet: *Sor ukko_{ne} jürräi* (Leskinen 1963: 157) | *Uuk se* (taikina) *ei ku sinä kuhhai vai* (Leskinen 1963: 157), *mie külin ko aotoja jürräe* (Sirkka Tuunanen 1969—70 MA).

Savolaismurteet. Etelä-Savon murteet: *Juv jürräe, kuttäe, pimmae, pommae* (Tarkiainen 1904: 56). Kaakkoiset savolaismurteet: *Sääm kello pärräe* (Leskinen 1963: 157) | *PunH katto_i rappa_e, o_ekeir rimma_e* (ikkuna) (Leskinen 1963: 157), *ne ol_i ni äkä_isiä että ne sukka_e* (Vuoriniemi 1947: 72). Itäiset savolaismurteet: *Kesä hurräi, ärräi* (Leskinen 1963: 157), *se samala tavalla kollai müvvallekk_i* (Ulla Päivinen 1976—77 MA) | *Kite huttai iha, ku_{ppai} merta puolillä, kupis* (kaloja); *puro semmonej jotta ves_i lirrai* (Marjatta Vasara 1967—68 MA). Pohjois-Savon murteet: *RanS kahhai* (Anton Helve 1902) | *HeiV* (vesi) *lorrae lattijalle, koera uluvo_i ja üttäe, ühestä pilivestä* (ukkonen) *jürräe mitä jürräe* (Eine Kortelainen 1975—77 MA) | *Kuop kahhae, jümmäe* (A. Kemiläinen 1905) | *Nil kummae, härräe* (Yrjö Väänänen 1916).

B. Muut persoonamuodot

e) Tyyppi *heläjät, humajit*

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: *Sak toist s_in hutajit häne ümpäri_{lle}* (Veikko Ruoppila, ei vuotta) | *Kive ne h_usit möläjät ni kovast* (Veikko Ruoppila 1937) | *UusVI häne l_uh_u kül kopajit, ei hänel liha painant* (Mirja-Liisa Heininen 1968—72 MA) | *Viip ne* (sirkat) *sirajit joka seinä_rä_os* (Veikko Ruoppila 1952) | *HeiJ asti_iatk_i heläjät k_äpis; ne ko kuha_iit siel* (Irma Nissinen 1977 MA) | *Vuoksela sielhä ne kula_iit pello_i* (Veikko Ruoppila 1950) | *PyhVI jalat lipajit* (vilkkuivat); *se_n kärrit ramajit* (Leskinen 1963: 157) | *Käk ne kau_vva aikö_ä siha_iit* (Leskinen 1963: 157) | *VuoR jot rohtimist pöksyt senko hutajit* (SKMK II: 249) | *Jää jott korvat säpä_iit* (Lönbohm 1879: 118) | *Joutse jot ne kiehu_it turajit oikei* (Veikko Ruoppila 1951) | *RauJ ne kalajit ko hevo_äkakar_at; (hiiret) ropajit perunakuopas* (Leskinen 1963: 157) | *Pari kalajin : kalajit (~ kallain : kallait)* (Tauno Soikkeli 1962) | *Kurk siel mäkilö_il ne* (lampaat) *kapajit* (Leskinen 1963: 156) | *Lum avvaimet heläjät; viljat solajit* (Leskinen 1963: 157).

f) Tyyppi *helläivät, hummaivat*

Kaakkoismurteet: Lum *sielä* (kalat) *kuhhaivat* (Leskinen 1963: 157) | Pari *kallain* : *kallait* (~ *kalajin* : *kalajit*) (Tauno Soikkeli 1962) | Uuk *küllähä kissat sihhaevat* (koirille) (Sirkka Tuunanen 1969—70 MA).

Edellä luettelemistani muodoista vanhimpia ovat taivutuksen *heläji* : *heläjät*, *humaji* : *humajit* mukaiset muodot (tyypit a ja e). Ne perustuvat 3-tavuisiin vokaalivartaloihin: koska on taivutettu esim. *lepattä* : *lepatti*, niin on alettu taivuttaa myös *heläjä* : *heläji*, *humajā* : *humaji* jne. Näin *aja*-verbien imperfektimuodot on saatu rakenteeltaan samanlaisiksi kuin useimpien muidenkin verbityyppien imperfektimuodot.

Yksikön 3. persoonan b-tyypit *heläi* ~ *heläj*, *humai* ~ *humaj* ovat luultavasti loppuheittoisia ja fonologisesti siis *j*-loppuisia. Siihen viittaavat ensinnäkin useat *j*-loppuiset kirjaanpanot (Vuokselan *iraj*, Antrean *hutaj*, *höpäj*, Jääsken ja Kirvun *jyräj*, *rähäj*, Kivennavan *jamajj* jne.) ja toisekseen se, että muodoissa ei ole geminaattaa ensi ja toisen tavun rajalla. Geminaattaa odotaisi, jos muodoissa olisi tapahtunut loppu-*i*:tä edeltäneen *j*:n kato. *j*:n katoamisen kautta syntyneiksi voidaan sen sijaan selittää tyypit c *heläji*, *humaji* ja d, f *helläi* : *helläivät*, *hummai* : *hummaivat* (näin Ruoppila 1955: 112 ja Leskinen 1963: 162). Merkillistä on vain se, että tyypissä *heläji*, *humaji* *j*:n kato näyttää rajoittuneen pelkkiin yks. 3. persoonan muotoihin. Ehkä asian voisi ymmärtää siten, että näissä muodoissa *j* on ollut painottomimmillaan. Vai olisiko hiatus sekundaari ja perustuisi kehitykseen *heläji* >> *heläi* > *heläji*? Hiatuksen aiheuttajana olisi siinä tapauksessa muiden persoonamuotojen vartalon kolmitavuisuus.

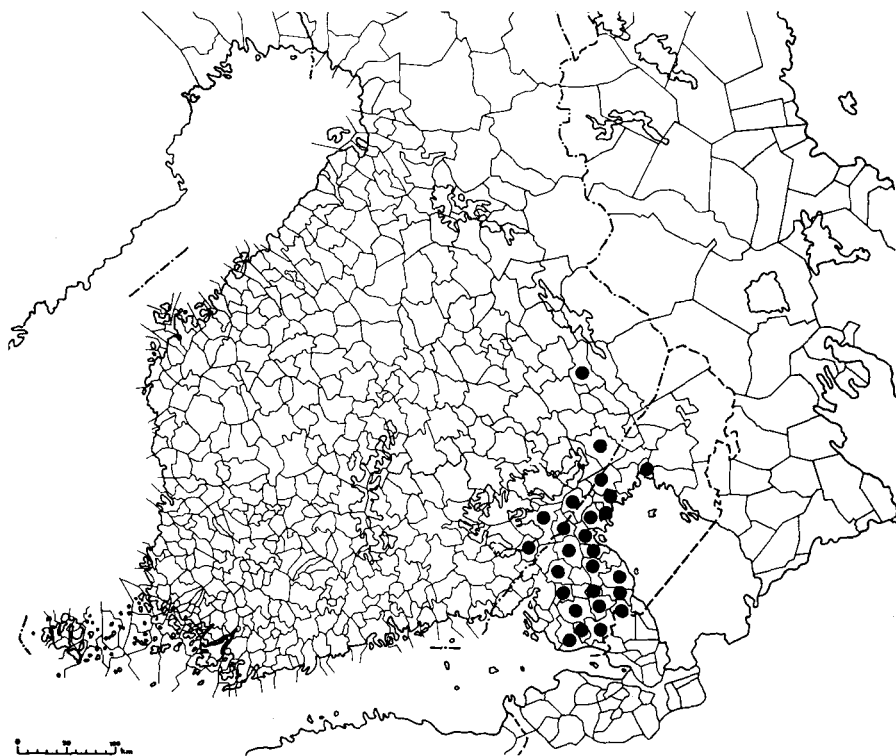
3.1.3. Konsonanttivartaloiset ja niitä korvaavat *aja*-vartaloiset muodot

aja-verbien 1. infinitiivin, akt. ja pass. 2. partitiivin ym. muotoja esiintyy savolais- ja kaakkoismurteissa neljää eri tyyppiä. Esim. 1. infinitiivin muodot voivat olla seuraavanlaisia: a) *heläjä* (*heläjeä*, *heläjē*), *humajā* (*humajoa*, *humajō*), b) *helä'tä*, *humat'a*, c) *helläitä*, *hummaita* ja d) *helätä*, *humata*. Tarkastelen näitä tyypejä lähempää.

a) Tyyppi *heläjä*, *humajā*

Tyyppiä tavataan etupäässä kaakkoismurteissa, linjan Uusikirkko—Muolaa—Heinjoki—Antrea—Joutseno—Ruokolahti itä- ja koillispuolella. Lisäksi on jokunen hajatieta savolaismurteiden puolelta, mm. Kiteeltä ja Kontiolahdelta. Tyypin levikki on esitetty kartassa 3.⁷ Esimerkkejä:

⁷ Jokseenkin epämääräisiä, lause-esimerkein vahvistamattomia tietoja tyypin esiintymisestä on muistakin savolaismurteista (Juv Sul RanS MuuV PieJ Ilo Eno PälJ).

KARTTA 3. *Heläjää, humajaa* -tyyppiset 1. infinitiivin ym. *aja-, äjä*-loppuiset konsonanttivartaloisia muotoja korvaavat muodot suomen itämurteissa.

Kaakkoismurteet. Varsinaiset kaakkoismurteet: Sak *repajetti siel parvès* (suurena joukkona) *eiline päivä* (Lauri Hakulinen 1924) | ValJ *müö tarajetti kauva aikä* (Alma West 1924) | UusVI *hilka [hn.] käsis tüö ei kutajänt* (Mirja-Liisa Heininen 1969 MA) | Muol *siel ol lintuloi hüvä rüpäjä semmoses heinikos* (Veikko Ruoppila 1950) | HeiJ *talokī oikē alko tärjäjä* (Irma Nissinen 1975—76 MA) | Antr *ko korvis o humajant* (Lauri Olkinuora 1958) | Joutse *anto häne* (lapsen) *sit kitajoa* (Veikko Ruoppila 1951) | Ruok *pärjäjä* (Veikko Ruoppila 1938) | RauJ *autok hä hurajannō* (Leskinen 1963: 157) | Pari *Lehmät eivät ennää öläjänneet* (Väinö Pajari 1922) | Lum *alko suhajoa* (Leskinen 1963: 157) | Kurk *oikei ko siel kuhajetti* (Leskinen 1963: 156) | Hii (lehmä) *ol öläjänt sitä röätü* (Leskinen 1963: 156) | Kir *toist lehmät kuluit vä öläjänne*

mutta niitä en ole merkinnyt karttaan. Yleensä luotettavina pidettyjen kenttäkerääjien tiedonannoissa niitä ei näistä murteista esiinny. Muodot ovat enimmäkseen 1. infinitiivejä, joiden teoriointiin kerääjää on voinut houkuttaa pyrkimys saada esiin verbin sovinnainen perusmuoto.

āres ja ruopannē māta (Veikko Ruoppila 1938) | *Räi se* (palava kataja) *alko rätäjää* (Leskinen 1963: 157) | *PyhVI ves kuin alko pulajoa* (Jännes 1890: 351). Sortavalan seudun siirtymämurteet: *Uuk elkeä nüt sinä kurajako; aena nurajettä jot eij ör rahhoa* (Sirkka Tuunanen 1969—70 MA).

Savolaismurteet. Itäiset savolaismurteet: *Kite* (ovat) *hukat kahajannēt oikei* (Marjatta Vasara 1967—68 MA) | *Kont ei murajana* (Tauno Hirvonen 1969—70 MA).

heläjā, *humajā*-tyyppisiä infinitiivi- ym. muotoja tavataan vain alueella, missä esiintyy myös *heläji* (t. *heläi*, *heläji*): *heläjīt*, *humaji* (t. *humai*, *humaji*): *humajīt* -tyyppisiä imperfektimuotoja. On siis ilmeistä, että *aja*-sekvenssi ei ole yleistynyt 1. infinitiiviin, 2. partisippiin ym. muotoihin suoraan *aja*-loppuisista vokaalivartaloisista presens- ym. muodoista vaan yleistyminen on tapahtunut vasta sen jälkeen kun imperfektimuodot olivat muuttuneet *aji*-loppuisiksi. Palaan tähän asiaan myöhemmin.

b) Tyyppi *helä'tä*, *huma'ta*

Tyyppin esiintymisestä on tietoa sieltä täältä sydänsavolaisten murteiden itäreunalta, itäisistä savolaismurteista sekä savolais- ja kaakkoismurteiden rajoilta. Paria poikkeusta lukuun ottamatta tiedonannot ovat kaikkea muuta kuin ensiluokkaisia: varsinkin niihin sisältyvät 1. infinitiivin muodot perustunevat useammin sanastonkerääjän omaan murteentuntemukseen kuin siihen, että hän olisi poiminut nuo muodot pelkästään kielenoppaidensa puheesta. Mutta tätäkään materiaalia ei ole syytä sivuuttaa, vallankaan kun parempaa ei tästä muototyypistä ole paljon käytettävissä. Muototyyppi sinänsä ei ole teorioitu. Seuraavassa lähes koko aineistoni:

HeiV *hymä'tä*, *kala'ta*, *kuha'ta*, *kura'ta*, *pima'ta* (P. Kuokkanen 1900—02) | Kuo *jämä'tä*, *kala'ta* (A. Kemiläinen 1905) | Maan *hona'ta*, *pura'ta* (Ahti Rytkönen 1929) | Pol *heta'tak* (F. Kärki 1906) | Kiih *kaha'ta*; *sinä ne* (mustalaiset) *on kaha'nnēt kuim pitkäl liekkik* (R. E. Nirvi 1935) | PälJ *huta'ta*, *lipa'ta*, *ruma'ta*, *rämä'tä*, *vipa'ta* (A. J. Könönen 1914) | Pari *muha'ta*, *röhä'tä*, *sähä'tä*, *tura'ta* (Väinö Pajari 1914—53). Näitä muotoja tarkoittanevat myös Yrjö Väänäsen Nilsiästä v. 1918 ilmoittamat *kuma'ta*: *kumañña*, *älä'tä* ja Ahti Rytkösen Maaningalta mainitsemat *poma'ta*, *ö'ä'tä* (: *ökäjä*) -tyyppiset muodot, joissa diftongin jälkikomponentin tilalla on seuraavan dentaalikonsonantin liudennus.

Muototyyppi on sangen harvinainen, mikä näkyy mm. siitä, että Nirvin laajaan Kiihtelysvaaran kokoelmaan se on tullut vain yhtenä esiintymänä ja että Rytkönenkään ei ole Maaningan sanastossaan maininnut siitä yhtään lause-esimerkkiä.

Entä mikä on näiden muotojen alkuperä? Jo Rapola (1919—20: 313—314) on huomauttanut, että diftonginsa puolesta muodot voisivat olla äännelaillisiakin (vrt. esim. *hava'ta* : *havahe'*), mutta epäodotuksenmukaista on muotojen vahva-asteisuus: odottaisi heikkoa astetta, esim. **hu(v)a'ta* pro *huta'ta* jne. Todennäköisesti muodot ovat siis myöhäsyntyisiä. Niiden lähimpänä mallina ovat olleet nähtävästi **aittse*-loppuiset verbit; koska esim. (**havai'tsin* > *havahin* >) *havvain* : *hava'ta* niin myös (*hutajin* >) *huttain* : *huta'ta* jne. Tämä selitys edellyttää, että *helläi*, *huttai*-tyyppisiä *aja*-verbien imperfektimuotoja olisi *huma'ta*, *huta'ta*-tyyppisten infinitiivimuotojen syntyaikoihin esiintynyt myös itäisissä savolaismurteissa aina Pälkjärven—Kiihtelysvaaran—Polvijärven linjalle asti. Minun aineistossani tietoja on itäisistä savolaismurteista kuitenkin vain Kesälähdelta ja Kiteeltä. Muualla itäisissä savolaismurteissa *aja*-verbien imperfektimuodot näyttävät olevan *j*:nsä säilyttäneitä tyyppiä *heläji*, *humaji*, *hutaji* jne. Ks. myös Turunen 1959: 184. Analogian toisesta osapuolesta, taivutussuhteesta tyyppiä *hava'ta* : impf. *havvain* ~ *havvaen*, on tietoja eri puolilta savolaismurteita (esim. Juv Kuo Maan Kiih). Ks. myös Tarkiainen 1904: 48 ja Rapola 1919—20: 333—334.

c) Tyyppi *helläitä*, *hummaita*

Tällaisia muotoja on merkitty vain Juvan murteesta: *helläitä*, *on helläinä* (Arvo Inkilä 1938), *horraeta*, *kärräetä*, *pimmaeta*, *pommaeta* jne. (Tarkiainen 1904: 31, 127, 130), *se* (karhu) *ei älläent* (Mielikäinen 1981: 239). Muodot perustuvat refleksiiviverbien analogiaan, kuten jo Rapola (1919—20: 313) on esittänyt. Refleksiivi- ja *aja*-verbien kosketuskohtana ovat jälleen olleet imperfektimuodot, jotka refleksiiviverbeissä ovat tyyppiä *heittäin* (~ *heitäin*) ja *aja*-verbeissä tyyppiä *värräin* (< *väräjin*). Verrannosta impf. *heittäin* : inf. *heittäitä* = *värräin* : x saadaan x:ksi *värräitä* jne.

d) Tyyppi *helätä*, *humata*

Tyyppi esiintyy harvinaisena savolaismurteissa: VehS *ei se ouk kulkē horatessän* (mennyt kihloihin) – –; *horatessän sekkim minä* – – (vrt. prees. *horajat*, *horajanham minä*) (Raija Happonen 1969—71 MA) | Nil *nihhän ne vanahat höpöitä horatessän* (vrt. prees. *horajā*) (Simo Hämäläinen 1938, 1939) | Kiih *se piti lehmän ölätel lähiēs sītä* (vrt. prees. *öläjä* : imperf. *öläji*) (R. E. Nirvi 1935). Vastaavanlaisia muotoja esiintyy myös eräiden tämän vuosisadan alun stipendiaattisanastojen taivutusparadigmoissa (mm. Kaav Ilo Rääk Kite PälJ).

Muodot ovat mukautumia **ada*-verbien konsonanttivartaloisiin muotoihin. Koska samoissa paradigmoissa ei tavata muita **ada*-verbien kaltaisia muotoja, ei mukautuminen voi perustua myöhäisiin verrantoanalogioihin. Siitä syystä on kenties mahdollista, että muodot ovat reliktejä muinaiskarjalasta. Mutta mahdollista on kai sekin, että muodot perustuvat adaptioon (ks. alav. 6).

3.2. Karjala

3.2.1. Vokaalivartaloiset muodot

aja-loppuisia preesens- ym. vokaalivartaloisia muotoja esiintyy Genetzin mukaan yleisemmin vienalaismurteissa kuin eteläkarjalassa ja aunuksessa (1880: 207, 1885: 165). Tekstilähteet ja arkistotiedot viittaavat samaan suuntaan: runsaasti *aja*-loppuisten muotojen esiintymiä löytyy Kiestingistä, Uhtualta, Vuokkiniemestä, Kontokista, Jyskyjärveltä, Tunkualta ja Rukajärveltä, mutta useista eteläkarjalan ja aunuksen alueen kunnista, esim. Repolasta, Porajärveltä, Tulemajärveltä, Vieljärveltä, Vitelestä ja Kotkatjärveltä en ole saanut aineistooni yhtään esiintymää. Osittain tämä johtuu tietenkin siitä, etteivät lähteet kata koko karjalan kielialuetta aivan tasaisesti. — Esimerkkejä:

Kiestinki *poajie hösäjäü* (höpöttää) (Hannes Pukki 1932), *nakrau nij jotta voara täräjäü* (Virtaranta 1971: 32) | *Pistoj jorajä* (Hannes Pukki 1934) | Uhtua (lintu) *opastau hänem pakajamah linnun kielellä* (Virtaranta 1971: 68) | Vuokkin *se oli öläjämiini* (joikuminen) *peäsie* (Virtaranta 1958: 61) | Kontokki *malittasanoa pakajau sielä* (Virtaranta 1958: 84) | Jyskyj *ñin on puhtahat huonehet kai jovajau* (Eino Leskinen 1932) | Tunkua *še on külmän ja kähäjäü* (Tahvo Liljeblad 1927—28) | Rukaj *heläjäü, häläjäü, krabajau, kožajau* (K. F. Karjalainen 1897) | Paatene *koški kohajau* (Aulis Ojajärvi 1944) | Korpis *küllä kämmenet kubajā, mistähän rahat tulou* (Anna Tanskanen 1931) | Suoj *pühäl'lä* (ukkonen) *hünäjeä vähäzel loitton ülen* (E. V. Ahtia 1908—20) | Tver *mašina küü humajau, müd ei küü riälä humizemašša* (Juho Kujola 1912—13) | Tihvinä *ku jüräjä* (ukkonen) *konža, ni ikkunat päriššäh* (Juho Kujola 1911) | Valdai *pidäü männä tšurajamah* (hihtämään) (Juho Kujola 1910) | Suistamo *heläjä* (: *helistä* : *helizi*), *hüräjä* (~ *hürizö* : *hüristä*), *jumajä* (: *jumista* : *jumizi*) (R. E. Nirvi 1929, 1932) | Impilahti *hudajā kui šittui koiru* (Eino Leskinen 1932) | Salmi *heñgi vai korajau, muga uinuou mužikku* (Terho Mählberg 1929) | Säämäj *vanhu hudajau kävelöü* (E. V. Ahtia 1924—32) | Nek—Riip *viä vanhate ruadau hüzäjäü ei magoa* (E. V. Ahtia 1922—25).

E. V. Ahtian tiedonantojen mukaan Suojärven, Säämäjärven ja Nekkulän—Riipuskalan murteissa esiintyy *aja*-loppuisten muotojen rinnalla myös j:ttömiä muotoja, siis sellaisia kuin Suoj prees. yks. 1. *hiloan* (~ *hilajan*) 'liikkua hilisten', *högeän* (~ *högäjän*) 'loruta', Säämäj *jümeän* (~ *jümäjän*) 'jymistä', *jüreän* (~ *jüräjän*) 'jyristä', Nek—Riip prees. yks. 3. *heliäü* (~ *heläjäü*) 'helistä', *kohoau* (~ *kohajau*) 'kohista' jne. Samoissa murteissa — saman tiedonantajan mukaan — myös konsonanttivartaloiset muodot ja imperfektit voivat olla **ada*-verbien vastaavien muotojen kaltaisia, esim. Suoj *hilata* : *hilain*, Säämäj *jümätä* : *jümäin*, Nek—Riip *kohata* : *kohai* jne.

3.2.2. Imperfektimuodot

Heläsi, humaši -tyyppisiä imperfektimuotoja esiintyy vain vienalaismurteissa. Niissäkin näiden muotojen rinnalle ovat pyrkimässä s:ttömät *heläi, humai* -tyyppiset muodot. Jälkimmäiset lienevät, toisin kuin Ojansuu 1918: 38— on esittänyt, analogiamuodosteita, jotka ovat alkujaan syntyneet supistumavartaloisten (siis mm. **aða*-loppuisten) verbien mallin mukaan: koska *tervata* : *tervai* niin *helätä* : *heläi* pro *heläsi*; ks. kirj. 1982. Aivan yleisiä s:ttömät imperfektimuodot ovat myös Suojärven, Säämäjärven ja Nekkulan—Riipuskalan murteissa, joissa *aja*-verbien kaikki muutkin taivutusmuodot ovat voineet mukautua **aða*-verbien vastaaviin muotoihin. Sieltä täältä eteläkarjalasta, aunuksesta ja Sisä-Venäjän karjalaismurteista on lisäksi tietoja imperfektityypistä *heläji, humaji* jne. Tyyppi ei tunnu olevan yleinen. Esimerkkejä:

a) Tyyppi *heläsi, humaši*

Kiestinki *Meilä loajittih viiškulma puuh kun ukko jüräsi* (Virtaranta 1958: 252) | Pisto *jojasi* (: *jojajau*), *korasin* (: *korajau*) (H. Pukki 1934) | Uhtua *koräsi* (: *korajau*), *kupaši* (: *kupajau*) (H. Pukki 1934) | Vuokkin. *Su-uksella veikkoñi sitä hiihettih jotta viläsi paikat!* (Virtaranta 1958: 503) | Kontokki *Ta Pänttöhän se pakaši hyvin usein* (Virtaranta 1958: 94) | Jyskyj *heläž* (: *heläjäü*), *kupazi* (: *kupajau*) (Elma Leskinen 1932) | Tunkua *ja šen kera pagazi vikon aigoa tšarevna* (tsaarin emäntä) (Leskinen 1936: 71) | Rukaj *Se hyvim pakašiki se Šampšo-ukko* (Virtaranta 1958: 96).

b) Tyyppi *heläi, humai*

Kiestinki *hilai, jovai, kimai, käläi* (H. Pukki 1929—32) | Pisto *repo kuij jauho, ññ kivi jüräi* (Leskinen 1936: 148) | Uhtua *se leävän takoata heläi, heläi* (Virtaranta 1958: 581) | Vuokkin *mitäpä hiäm pakai?* (Leskinen 1936: 123) | Tunkua *heläi* (T. Liljebblad 1927—28) | Suoj *hilain, högäin* (E. V. Ahtia 1908—20) | Säämäj *jümäin, jähäin, järäin* (E. V. Ahtia 1934) | Nek—Riip *kohai, heläi* (E. V. Ahtia 1922—25).

c) Tyyppi *heläji, humaji*

Tunkua *No kun pahalaine noin pagaji* (Konkka 1963: 288) | Tver *kello keläji; kalaji, ribaji, šaräji* (Juho Kujola 1912—13) | Tihvinä *päräji, ravaji, ribaji, vadžaji* (Juho Kujola 1911) | Valdai *šaräjın 'vapisin'* (Juho Kujola 1910) | Impilahti *hudaji* (Eino Leskinen 1932) | Säämäj *astui kai mua komaji* (E. V. Ahtia 1926—27) | Nek—Riip *jumaji, koajji, hudajin, hüräjın* (E. V. Ahtia 1922—25).

3.2.2. Konsonanttivartaloiset ja niitä korvaavat *aja*-loppuiset muodot

Muinaiskarjalassa syntyneet *helätä, humata* -tyyppiset 1. infinitiivin ym. konsonanttivartaloiset muodot ovat säilyneet vienalaismurteissa, ja lisäksi niitä esiintyy Tverin murteissa. Samanlaiset muodot ovat ominaisia myös

Suojärven, Säämäjärven ja Neikkulan—Riipuskalan murteille, mutta kuten edeltä on selvinnyt, niissä ovat *aja*-verbien kaikki muutkin muodot pyrkineet mukautumaan **aða*-verbien vastaaviin muotoihin. Sinänsä ei ole mahdollonta, että tuo mukautuminen olisi lähtenyt liikkeelle juuri konsonantivartaloisista muodoista: näyttävähän ne jossain määrin kyenneen säilyttämään vanhoja asemiaan vienalaismurteiden ulkopuolellakin. Konsonantivartaloisten muotojen välittämään analogiaan tuntuisi joka tapauksessa perustuvan se, että *heläi*, *humai* -tyyppiset imperfektimuodot pyrkivät vienalaismurteissa tunkeutumaan vanhojen *heläsi*, *humasi* -tyyppisten tilalle.

Aunukselaismurteista on jokunen tieto myös sekundaareista *heläjeä*, *humajoa* -tyyppisistä infinitiiveistä ym. konsonantivartaloisia muotoja korvaavista muodoista.

Esimerkkejä:

a) Tyyppi *helätä*, *humata*

Kiestinki *jeät hilatah* (hilisevät); *tulou märkä šeä*, *kun tunturit jovatah* (kai-kuvat); *kalat kimatah* (liikkuvat kiivaasti) *povešša* (H. Pukki 1929—32) | Pisto *ršillit joratah* (helisevät) (H. Pukki 1934) | Uhtua *külmä moa alkau komata* (kumista) (K. F. Karjalainen 1894) | Vuokkin *elkiä kähäkkiä* (riidelkö) *lapset* (Iivo Marttinen 1931) | Jyskyj *ršillid helätäh*, *šulhazet tullah*; *ukkoko jürännöü vai akkako jürännöü a jürineh külü* (Eino Leskinen 1932) | Tunkua *zavodiu bumoaga kravata dai kaži noštou peädä* (T. Liljeblad 1927) | Rukaj *elgua tüö lapset d'umakkua* (jymistelkö) (N. Kiirikki 1926) | Tver *nuorat ribatah* (riippuvat maassa), *pölä'tä* (: *pölä'jäü*) 'pölytä', *šärät'tä* : *šärät'tih* (: *šärät'jän* : *šärät'ji*) 'väristä', *kanata* (~ *kanšša* : *kan'jau*) (J. Kujola 1912—13) | Suoj *hilata* 'liikkua hilisten', *högätä* 'loruta' (E. V. Ahtia 1908—20) | Säämäj *püt ku johatah* (suhisevat), *ei pütü kala*; *lapsed jürätäh pertiz* (E. V. Ahtia 1924—32).

b) Tyyppi *heläjeä*, *humajoa*

Korpis *kohajoa* 'kohista' (Vilho Koljonen 1932); *kubajoa* 'syyhytä' (Anna Tanskanen 1931) | Impil *hudajua* 'tutista' (Eino Leskinen 1932) | Säämäj *kellod jovajetah* (kumisevat) (E. V. Ahtia 1924—32) | Nek—Riip *ken siä komajannou buiškal* (ullakolla)? (E. V. Ahtia 1922—25).

3.3. Inkeröismurteet

Inkeröismurteita koskevat havaintoni perustuvat Nirvin Inkeröismurteiden sanakirjaan. Tuon lähteen mukaan *aja*-verbejä esiintyy Ala-Laukaan, Soikkolan ja Ylä-Laukaan murreryhmissä: Hevaan murteista ei teoksessa ole esimerkkejä, mikä voi johtua siitä, että sanakirjassa on Hevaan murteista yleensäkin verraten vähän tietoja (ks. s. X—XI). Kaikki Nirvin teoksessa

mainitut esiintymät ovat akt. ind. prees. yks. tai mon. 3. persoonan muotoja. Muut muodot korvataan *ise*-verbien muodoin. Tämä distribuutio lienee selitettävissä siten, että *aja*-loppuiset verbit ovat inkeroismurteista väistymässä ja pitävät viimeksi puoliaan suuritaajuisimmissa ryhmissä. Esimerkkejä:

Metsäkylä *vīnāst pā humajā* | Repola *ai voijani ku jūrājā kovast ja valgiā lōbi! lānstulēl meri kohajā, lohi tullō rantā* | Viistinä (Kone, tehdas) *vuhajā* | Saarove *kūnellā sto heppoizen kello helājā; rattahil issuv, kovast järājā ku heppoij jūksō kiviivā mūdā: se vā* (kulkunen) *kalajā ku männōv* | Soikkola *meri vuhajaa* | Kurkola (Kappaleiksi leikatusta kalasta:) *viel jāvājāi muruset kun leikot* | Rosona *helājā ~ helisō, tšahajāt lehet. tšolajā ~ tšolisō* (: ei tšolist) | Ylä-Laukaa *piŋvi jurajan* 'pikne müristab'.

4. Esittämästäni aineistosta ilmenee, että suom. murteissa laajin levikki on *aja*-loppuisilla vokaalivartaloisilla muodoilla, jotka ovat tyyppiä prees. yks. 3. *heläjää, humajaa* jne. (kartta 1). Toiseksi laajin levikki on *heläji, humaji* ja niistä kehittyneillä *helläi, hummai* ym. -tyyppisillä imperfektimuodoilla (kartta 2). Missä näitä imperfektimuotoja ei esiinny, käytössä ovat *helisi, humisi* -tyyppiset muodot. Muinaiskarjalan **heläsi, *humasi* -tyyppisten imperfektimuotojen välittömistä edustajista ei suomessa ole varmoja tietoja. Suppein levikki on erityyppisillä konsonanttivartaloisilla muodoilla (tyypit 1. inf. *helä'tä, huma'ta, helläitä, hummaita, helätä, humata*) sekä niitä korvaavilla sekundaaristi vokaalivartaloisilla muodoilla (tyypit 1. inf. *heläjää, humajaa*, akt. 2. partis. *heläjänyt, humajanut* jne.). Viimeksi mainittuja muototyyppiä käytetään vain alueilla, joilla esiintyy myös *heläji, humaji* -tyyppisiä imperfektimuotoja; tyypit *helä'tä, huma'ta* ja *helläitä, hummaita* ovat sen sijaan syntyneet murteisiin, joissa imperfektimuodot ovat olleet tyyppiä *helläi, hummai*. Harvinainen tyyppi *helätä, humata* voi olla jääne muinaiskarjalasta mutta saattaa selittyä myös nuoreksi mukautumaksi. Ja jälleen: missä tässä mainitun laiset infinitiivi- ym. muodot eivät ole käytössä, niiden asemesta käytetään muotoja *helistä, humista, helissyt, humissut* jne.

Tällä perusteella voidaan nyt luonnehtia kirjoitukseni alussa mainitsemini paradigmatyyppeiden 1–3 levikkiä seuraavasti.

Parigmatyyppin 1, *helistä* : *heläjää* ~ *helisee* : *helisi*, ensisijaista käyttöaluetta ovat murteet, jotka jäävät *heläjää, humajaa* -tyyppisten preesensmuotojen alueen sisään mutta *heläji, humaji* ja *helläi, hummai* -tyyppisten imperfektimuotojen alueen ulkopuolelle (ks. karttoja 1 ja 2). Näitä murteita ovat kaakkoismurteiden länsiosat, osittain Pohjois-Savon murteet sekä Kainuun murteet. Varsinkin läntisistä kaakkoismurteista tällaisia paradigmoja ovat

merkinneet eräät kenttäkerääjätkin, esim. Vilho Rikkonen Lavansaaresta (*mürissä* : *müräjä* : *müris* 'jyristä', *tütissä* : *tütäjän* : *tütisin* 'tutista' [1936]) ja Säkkijärveltä (*käpistä* : *käpäjä* : *käpis* 'kuhnustella, aikailla', *nitistä* : *nitajā* : *nitis*, rapista : *rapajā* : *rapis*, *sihistä* : *sihajā* : *sihis* [1927], Anna-Liisa Värri Joutsenosta⁸ (*humista* : *humajoa* : *humis*, *jüristä* : *jüräjeä* : *jüris*, *kohista* : *kohajoa* : *kohis*, *tutista* : *tutajoa*, *ei tutaja* : *tutis* [1967—69 MA]) ja Veikko Ruoppila Lemin murteesta (*kämässä* : *kämäjän* : *kämisin*, *kötissä* : *kötäjän* : *kötisin*, *tutissa* : *tutajan* : *tutisin* [1933—35]).⁹

Varsinkin itäisille savolaismurteille on tyypillistä *aja*-verbien taivutus kaavan *helistä*: *heläjää* ~ *helisee* : *heläji*, *humista* : *humajaa* ~ *humisee* : *humaji* (paradigmatyyppi 2) mukaisesti. Kenttäkerääjät ovat esittäneet tämäntyyppiä paradigmoja Kiihtelysvaarasta ja Kontiolahdelta, esim. Kiih *tuhista(k)* : *tuhajā* (~ *tuhisšö*), *sohista(k)* : *sohajja*, *tömistä(k)* : *tömäjjä* : *tömäji* (~ *tömis*) (R. E. Nirvi 1933—38), Kont *höpistään*, *höpissü(k)* : *höpäjjä*, *elä höpäjä(k)*, *höpäjäisi* ~ *höpišsei(k)* : *höpäji* ~ *höpis* (Tauno Hirvonen 1969—70 MA). Konsonanttivartaloiset muodot korvataan siis *ise*-verbien muodoin, mutta imperfektissä esiintyy *isi*-loppuisten muotojen rinnalla *aji*-loppuisia muotoja.

Paradigmatyyppi 3, *heläjää* : *heläjää* : *heläji* (*heläji*, *heläi*), *humajaa* : *humajaa* : *humaji* (*humaji*, *humai*), on ominainen kaakkoismurteille suunnilleen linjalta Vpl. Uusikirkko—Kanneljärvi—Muolaa—Heinjoki—Antrea—Joutseno—Ruokolahti itään. *aja*-loppuiset muodot eivät ole kuitenkaan tälläkään alueella aivan yksinomaisia, vaan niiden rinnalla käytetään myös vastaavia *ise*-verbien muotoja. Harvinaisimpia *ise*-verbit näyttävät olevan Kannaksen itäreunan murteissa; niin voi päätellä ainakin Lauri Hakulisen ja Veikko Ruoppilan keräämästä Sakkolan murteen suursanastosta, jonka olen käynyt läpi verbistä *kitajaa* aakkoston loppuun. Tuolta aakkosväliltä löytyivät vain seuraavat esiintymät: *oikei alo' värissä*; *ne_i ühteä kasvaniet*, *ne voa värisit* (nuo meidän porsaat) (Lauri Hakulinen 1921); *se köhis jo se hevo'ne ja se ol' oikei kipi'ä* (Veikko Ruoppila 1936). Kannaksen länsiosissa *aja*-verbeillä ei ole selvää ylivaltaa *ise*-verbeihin nähden. Olen laskenut *ise*- ja *aja*-verbien esiintymät Mirja-Liisa Heinisen laatimasta Vpl. Uudenkirkon suursanaston lause-esimerkeistä (aakkosväliltä *kihajaa—örissä*): tuon laskelman mukaan *aja*-verbien osuus *ise*- ja *aja*-verbien preesens- ym. vanhastaan vokaalivarta-

⁸ Joutsenon murteessa eivät tosin ole vieraita myöskään infinitiivit *kitajoa*, *jüräjeä* ja imperfektit *haraji*, *muraji* jne. (Ruoppila 1955: 112). Kaikesta päättäen ne ovat kuitenkin harvinaisia.

⁹ Ruoppilan mukaan myös *ise*-verbit ovat Lemin murteessa vajaaparadigmisia: niistä käytetään vain imperfektimuotoja ja konsonanttivartaloisia muotoja. Harvinaisia poikkeuksia ovat esim. lauseissa *vaik meä vikise ja väkise mut vie voa arvollie*; *voi miestä ku värisüö*; (lapset) *ne värisüöt ni kovast et* (1933—34) esiintyvät muodot. En ole selvillä siitä, ovatko *ise*-verbien vokaalivartaloiset preesens- ym. muodot yhtä harvinaisia muissakin läntisissä kaakkoismurteissa.

loisten muotojen esiintymistä on n. 55 %, imperfektimuotojen esiintymistä n. 26 % ja 1. infinitiivin ym. vanhastaan konsonanttivartaloisten muotojen esiintymistä n. 23 %. *ise*-verbien muodot ovat siis yleisempiä imperfektissä ja esim. 1. infinitiivissä kuin preesensissä ym. perinnäisissä vokaalivartaloisissa muodoissa. Tällaisiin laskelmiin sisältyy tietenkin virhelähteitä (ei ole sanottua, että kerääjä on kirjannut esiintymät tarkasti samassa suhteessa kuin on niitä kielenoppailtaan kuullut), mutta tulos on siinä määrin odotuksenmukainen, että sitä on vaikea pitää täysin satunnaisena.

Edellä s. 21—22 olen esittänyt, miten *aja*-verbien sekaparadigmaisuus muinaiskarjalan tytärikielissä voidaan ymmärtää: siten, että eri taivutusmuotojen mahdollisimman selvän johto-opillisen merkinnän saavuttamiseksi korvattiin *ise*-verbien muodoin ne muodot, jotka olivat langenneet yhteen **ada*-verbien ja sekatyypin **aida*-verbien vastaavien muotojen kanssa. Näin on muinaiskarjalan paradigmatyypistä 6a

**heläitäk* : **heläjä-* : **heläsi* jne.

(tai sen jonkin verran nuoremmista edustajista) päästy sekaparadigmatyyppiin 1

helistä(k) : *heläjä-* : *helisi* jne.¹⁰

Tiedot *aja*-verbien erityyppisten taivutusmuotojen levikistä suomen murteissa osoittavat, että paradigmatyyppejä 1 voidaankin pitää vanhempana kuin suomen itämurteiden muita *aja*-verbien paradigmatyyppejä. Toiseksi taivutuksen kehityslinjaksi mainitsin pyrkimyksen yhtenäistää näin syntyneitä sekaparadigmaa. Tämäkin kehitys näkyy aineistosta selvästi. Kaksi eri tietä on ollut käytettävissä. Toisaalta on voitu antaa *heläjää*, *humajaa* -tyyppisten preesens- ym. vokaalivartaloisten muotojen korvautua *ise*-verbien vastaavin muodoin, jolloin *aja-*, *äjä*-loppuiset verbit ovat siis lopullisesti hävinneet. Näin on käynyt savolaismurteiden länsiosissa, ja niin näyttää paraikaa olevan käymässä laajalti muissakin savolaismurteissa. Toisaalta on pyritty leviättämään *aja*-vartaloisuutta niihin taivutusmuotoihin, jotka olivat korvautuneet *ise*-verbien muodoin. *aja*-vartaloisuus ei kuitenkaan ole yleistynyt kaikkiin taivutusmuotoihin tasatahtia, vaan ensiksi on *aja*-loppuisien vokaalivartalojen pohjalta alettu muodostaa *heläji*, *humaji* -tyyppisiä imperfektimuotoja (eli on syntynyt paradigmatyyppeä 2) ja vasta myöhemmin on *aja*-vartaloisuus ulottunut myös 1. infinitiiviin, akt. ja pass. 2. partiippiin jne. Tämä *aja*-vartaloisuuden portaittainen eteneminen on selvästi nähtävissä kartoista 2 ja 3.

¹⁰ Havainnollisuuden vuoksi jätän *ise*- ja *aja*-verbien muotojen vapaan vaihtelun tästä lähtien merkitsemättä ja esitän pelkän paradigmaattisen vaihtelun.

Ei sinänsä ole yllättävää, että *aja*-loppuiset vokaalivartalot ovat ensiksi yleistyneet imperfektiin muodostuksen pohjaksi. Kuuluuhan itämerensuomen verbien morfologian yleisiin periaatteisiin, että imperfekti pohjautuu vokaalivartaloon. Poikkeuksena tästä periaatteesta ovat vain supistumaverbit, joiden imperfektiinmuodostus on mutkikkaampaa.¹¹ Paradigmatyyppin 2 mukainen sekaparadigma

helistä : heläjää : heläji

ei muutenkaan ole itämerensuomessa outo, nimittäin siinä mielessä, että samaa kaavaa noudattavat eräät myöhäiskantasuomesta asti juontuvat sekaparadigmatyyppit, esim. *suureta : suurenee : suureni, havaita : havaitsee : havaitsi*. Vieras vartalotyyppiaines rajoittuu jälkimmäisissäkin konsonantti-vartaloisiin muotoihin. Mallina tällaiselle paradigman kaksijakoisuudelle ovat olleet ne äännehistoriallisesti säännölliset paradigmat, joissa esiintyy konsonantti- ja vokaalivartaloisten muotojen vaihtelua. Sitä mukaa kuin konsonanttivartaloisia muotoja synnyttäneen äännekehityksen jäljet ovat kielessä hämärtyneet, historiallisesti säännöllisten paradigmatyyppien erottaminen aidoista sekaparadigmatyypeistä onkin käynyt yhä vaikeammaksi.

Täydellinen tasapainotila on *aja*-verbien taivutuksessa saavutettu silloin, kun *aja*-vartaloisuus on yleistynyt myös 1. infinitiiviin ym. ja on syntynyt paradigmatyyppi 3. Tämä paradigmatyyppi täyttää ensiksikin sen perusvaatimuksen, että kaikki taivutusmuodot ovat johto-opillisesti yksitulkintaisia, ja toisekseen paradigmatyyppi on morfologisesti yhtenäinen. Tyyppi 3 on siis yksinkertaisempi kuin tyyppi 2, joka puolestaan on yksinkertaisempi kuin tyyppi 1.

Aivan toiseen asemaan ovat joutuneet ne paradigmat, joissa *heläji, humaji* -tyyppiset imperfektimuodot ovat muuttuneet *helläi, hummai* -tyyppisiksi. Tämä muutos on särkenyt sen preesens- ja imperfektimuotojen samavartaloisuuden, joka vallitsi paradigmatyyppissä 2. Uudenlaiset imperfektimuodot eivät enää assosioituneet selvästi sen enempää *aja*- kuin *ise*-verbeihin. Niin imperfektimuodoista ei ole saatu tukea myöskään pyrittäessä yleistämään *aja*-vartaloisuutta 1. infinitiiviin, akt. ja pass. 2. partisiippiin jne., joten enimmäkseen nuo infinitiivi- ym. muodot ovat voineet rauhassa jäädä *helistä, humista* -tyyppisiksi. Mutta toisaalta oudot imperfektimuodot ovat panneet etsimään paradigmoille kosketuskohtia muihin verbityyppeihin; siten on Juvan murteen *aja*-verbien paradigmoihin saatu refleksiiviverbeistä 1. inf:n tyyppiä *helläitä, hummaita* ja paikoin muualla savolaismurteissa **aittse-*

¹¹ Karjalassa ja eräissä suomen murteissa tavattavat *tervai, vastai, uppoi, rupei* -tyyppiset imperfektimuodot osoittavat kuitenkin, että eri tahoilla on vallinnut pyrkimyksiä saattaa supistumaverbienkin imperfektinmuodostus samanlaiseksi kuin muissa verbityypeissä. Ks. Terho Itkonen 1965: 191; kirj. 1982: 17—.

verbeistä 1. inf:n tyyppiä *helä'tä*, *huma'ta* jne. Kumpikin vieraiden konsonantivartaloisten muotojen tyyppi näyttää kuitenkin jääneen melko harvinaiseksi. Noiden muotojen ekspansiokyvyn puutteeseen onkin selvä syy: ne eivät täytä *aja*-verbien taivutusmuodoille asetettavia selvyyssehtoja. Lisäksi ne ovat tehneet *aja*-verbien taivutuksesta entistä mutkikkaampaa. Sellaiset paradigmat kuin

8) *helläitä* : *heläjää* : *helläi* ja

9) *helä'tä* : *heläjää* : *helläi*

edustavat siis jonkinlaista taivutusopillista umpikujaa.

Tuosta umpikujasta voidaan kyllä pyrkiä pois. Yksi mahdollisuus on ollut päästä sekä konsonantivartaloiset että imperfektimuodot uudelleen korvautumaan *ise*-verbien muodoin, eli on voitu palata takaisin paradigma-tyyppiin 1. Koska käytettävissä ei ole tietoja *aja*-verbien eri taivutusmuotojen taajuuksista ja niiden muutoksista verrattuna *ise*-verbien vastaavien muotojen taajuuteen, jää selvittämättä, missä määrin tätä periaatteellista mahdollisuutta on käytetty hyväksi. Toinen mahdollisuus on ollut rakentaa *aja*-loppuisten vokaalivartalojen perusteella uusia *heläji*, *humaji* -tyyppisiä imperfektimuotoja. Tätä keinoa on voitu käyttää yhtä hyvin lähtien paradigma-tyypistä 1 kuin esim. tyypeistä 8 tai 9: kaikki nämä tyypit ovat kaitanneet yhtenäistämistä, ja tuo yhtenäistäminen on tietenkin ollut helpointa aloittaa imperfektistä. Siitä, että nimenomaan *helläi*, *hummai* -tyyppiset imperfektimuodot olisi pyritty korvaamaan *heläji*, *humaji* -tyyppisillä, näyttäisi olevan jonkinlaisia välillisiä merkkejä niissä itäisissä savolaismurteissa, joissa *heläji*, *humaji* -tyyppisten imperfektimuotojen rinnalla esiintyy *helä'tä*, *huma'ta* -tyyppisiä 1. infinitiivin ym. konsonantivartaloisia muotoja (Pälkjärvi, Kiihtelysvaara, Polvijärvi, ks. s. 32—33. Jälkimmäisethän eivät ole voineet tulla *aja*-verbien paradigmoihiin muuten kuin *helläi*, *hummai* -tyyppisten imperfektimuotojen välityksellä, joita näissä murteissa ei kuitenkaan enää tavata (tai jotka ovat niissä niin harvinaisia, ettei niistä ole saatu tietoja arkistolähteisiin).

Inkeröismurteissa on jääty paradigma-tyypin 1 asteelle. Kuten edellä s. 36—37 olen maininnut, *aja*-loppuiset vokaalivartaloiset muodot näyttävät olleen taantumassa aikoina, joina Nirvin Inkeröismurteen sanakirjan aineisto on kerätty. Paradigmoja yksinkertaistetaan siis korvaamalla myös *aja*-loppuiset vokaalivartaloiset muodot *ise*-verbin muodoin.

Karjalassa *aja*-verbien taivutus on pääpiirtein seuraavanlaista:

Vienalaismurteissa muinaiskarjalan paradigma-tyyppi 6a on yleisesti säilynyt. Taivutetaan siis

(10) *helätä* : *heläjää* : *heläsi*,

humata : *humajau* : *humasi* jne.

Vanhoiden imperfektimuotojen rinnalle on kuitenkin tunkeutumassa tyyppi *heläi, humai*, mutta käyttämieni lähteiden valossa nämä s:ttömät imperfektimuodot ovat *aja*-verbien paradigmoissa harvinaisia.

Vaihtelevampaa on *aja*-verbien taivutus eteläkarjalassa ja aunuksessa. Aineiston varassa ei voida piirtää murremaantieteellisesti yksityiskohtaista kuvaa, mutta periaatteessa ovat näkyvissä samat tendenssit kuin suomenkin murteissa. Ainakin osassa eteläkarjalaismurteita, aunukselaismurteita ja Sisä-Venäjän karjalaismurteita ovat paradigmojen konsonanttivartaloiset ja imperfektimuodot korvautuneet *ise*-verbien muodoin. Esim. Suistamon murteesta on R. E. Nirvi esittänyt seuraavanlaisia paradigmoja: *helistä : heläjä : helizi, hüristä : hüräjä : hürizi, jumista : jumajä : jumizi, jüristä : jüräjä : jürizi* jne. (1928—32). Samanlaisia paradigmoja on Tverin ja Valdain murteista esittänyt Juho Kujola, esim. Tver *jurišša : jurajau : juriži, pöliššä : pöläjäu (~ pölizöu) : pöliži* (1912—13), Valdai *kuvišša : kubajau : kubiži 'syyhytä', šäriššä : šäräjäu (~ šärizöu) : šäriži 'vapista'* (1910), Valdailta myös Paula Palmeos (1962: 57), esim. *kuvišša : kubajaw : kubiži 'sügelda'*.

Sisä-Venäjän karjalaismurteissa on esimerkkejä myös siitä, miten äskeisenlaisten (siis tyyppin 1 mukaisten) paradigmojen imperfektimuodot pyrkivät korvautumaan *aji*-loppuisin muodoin: Tihvinä *päriššä : päräjä : päräji, ribiššä : ribajä : ribaji, vadžissa : vadžajä : vadžaji* (Juho Kujola 1911), Valdai *šäräjäu : šäräjän* (Juho Kujola 1910). Karjalassakin *aja*-vartaloisuus lähtee siis leviämään vokaalivartaloista ensin imperfektiin ja vasta myöhemmin 1. infinitiiviin ym. vanhastaan konsonanttivartaloisiin muotoihin. *aja*-loppuisista 1. infinitiivin muodoista karjalassa on hyvin vähän luotettavia tietoja.

Muinaskarjalainen infinitiivimuotojen tyyppi *helätä, humata* on paitsi vienalaismurteissa voinut säilyä harvakseltaan myös Tverin murteissa, esim. *šärätä : šäräjäu : šäräji, kalata : kalajau : kalaji* (: *kaļstih, kaļššah* jne.) (Juho Kujola 1912—13). Ehkä tällaiset vanhoillaan säilyneet konsonanttivartalot ovat olleet pohjana myös sille, että Suojärvellä, Säämäjärvellä ja Nekkula—Riipuskalassa *aja*-verbien taivutus on pyrkinyt kokonaan mukautumaan supistumaverbien taivutukseen, kuten s. 36 olen uumoillut.

5. Lopuksi muutama sana *aja*-verbien taivutuksesta Etelä-Pohjanmaan murteissa.

Etelä-Pohjanmaan murteet ovat itäsuomalais-karjalais-inkeriläisen kielipiirin ulkopuolella ainoa itämerensuomalainen kielimuoto, jossa kontinuatiivityypin **aida*-verbit edustuvat nykyisin *aja*-loppuisina. Osittain *aja*-loppuisia ovat Etelä-Pohjanmaalla myös sekatyypin verbit, mutta ne ovat paraikaa mukautumassa **ada*-verbeihin. Kontinuatiivityypin verbeissä ei voi havaita oirettakaan vastaavasta mukautumisesta. Ks. Laurosela 1914: 66—68 ja kirj. 1979: 82—105.

Kontinuaatiivityypin *heläjā*, *kolajā*, *vapajā*, *vārājā* -tyyppisiä vokaalivartaloisia muotoja vastaavat murteessa *helätä*, *kolata*, *vavāta*, *vārātā* -tyyppiset infinitiivimuodot. Kumpikin muototyyppi edustaa äännelaillisesti myöhäiskantasuomen tyyppiä **heläidä-*, **kolaiδa-*, **heläiitäk*, **kolaiitak* jne. Äännelaillisia imperfektimuotoja, joiden odottaisi olevan tyyppiä **heläsi*, **kolāsi*, **vapāsi*, **vārāsi* jne., ei murteessa esiinny, vaan ne on korvattu analogisin muodoin tyyppiä *heläji*, *kolaji*, joista puolestaan on paikoin kehittynyt tyyppi *helä*, *kolā* jne. (Laurosela 1914: 76). *aja*-loppuisten vokaalivartalojen vaikutus on siis Etelä-Pohjanmaallakin kohdistunut nimenomaan imperfektimuotoihin.

Etelä-Pohjanmaan ja Ylä-Satakunnan rajamurteissa, Lauroselan mukaan varsinkin Isollajoella, on kontinuaatiivityypin **aiδa*-verbien infinitiivi- ja imperfektimuotojen asemesta ainakin jo tämän vuosisadan alkupuolella käytetty *ise*-verbien muotoja, ja *ise*-loppuisia muotoja on esiintynyt myös *aja*-loppuisten preesens- ym. vokaalivartaloisten muotojen rinnalla. Isollajoella on siis taivutettu esim. *helistä* : *helējā* ~ *helisē* : *helisi*, *humista* : *humajā* ~ *humisē* : *humisi* jne. (Laurosela 1914: 66, 76). Muoto-opin arkistossa on tietoja, joiden mukaan myös Töysän murteessa *aja*-verbien konsonanttivartaloiset muodot korvataan aina *ise*-verbien muodoin mutta preesensissä ja imperfektissä käytetään *ise*- ja *isi*-loppuisten muotojen rinnalla myös *aja*- ja *aji*-loppuisia muotoja. Taivutetaan siis *jütistä* : *jütājā* ~ *jütisō*, *letistä* : *letajā* ~ *letisō* : *letaji* ~ *letisi*, *narista* : *narajā* ~ *narisō* : *naraji* ~ *narisi* jne. (Kaisu Juusela 1967—68 MA).

Tällaisista tiedoista kuvastuvalla sekaparadigmaisuudella on samat syyt kuin suomen itämurteissa, karjalassa ja inkeroisessa. Kontinuaatiivityypin **aiδa*-verbien tyypillisimpinä muotoina on täälläkin pidetty *aja*-loppuisia vokaalivartaloisia muotoja. Kilpailussa naapurimurteiden *ise*-verbien kanssa ne ovat pitäneet puolensa hyvin. Suhteellisen kestäviä ovat olleet myös *aji*-loppuiset imperfektimuodot, jotka ovat tavanomaiseen tapaan hahmottuneet perustuviksi *aja*-loppuisiin vokaalivartaloihin. Sen sijaan *helätä*, *humāta*, *vavāta* -tyyppisissä infinitiivimuodoissa tuo *aja*-johdin ei ole ollut näkyvässä, ja siitä syystä niitä on »selvennetty» korvaamalla ne naapurimurteiden *helistä*, *humista*, *vapistā* -tyyppisin muodoin.

Etelä-Pohjanmaan murrealueen sisäosissa *ise*-verbit ovat olleet siksi harvinaisia, että siellä ei sekaparadigmaisuutta ole päässyt syntymään.

LÄHTEET

- BLOOMFIELD, LEONARD 1969: *Language*. Kymmenes (brittiläinen) painos. London.
- GENETZ, ARVID 1880: Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä: kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. — Suomi II: 14. Helsinki.
- 1885: Tutkimus Aunuksen kielestä: kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. — Suomi II: 17. Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- ITKONEN, TERHO 1965: Proto-Finnic final consonants: their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects. I: 1. SUST 138: 1. Helsinki.
- 1968: Itäsuomalaisen liidennuksen fonologinen paradoksi. — *Fenno-ugrica*: juhlaKirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17. 3. 1968. SUST 145. Helsinki.
- JÄNNES, ARVI 1890: Kielellisiä muistoonpanoja Kaakkois-Karjalasta. — Suomi III: 3. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1909: Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen. — Suomi IV: 8. Helsinki.
- 1915: Vatjan kielen äännehistoria. — Suomi IV: 15. Helsinki.
- KKI = Viron tiedeakatemian kielen ja kirjallisuuden instituutin kokoelmat. Tallinna.
- KKS = Karjalan kielen sanakirjan aineskokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- KONKKA, U. S. 1963: *Karelskije narodnyje skazki*. Moskva—Leningrad.
- KUJOLA, JUHO 1944: *Lyydiläismurteiden sanakirja*. LSFU 9. Helsinki.
- LAANEST, ARVO 1970: Einige lautgeschichtliche Fragen des Ižorischen und Altkarelischen. — *Sovetskoje finno-ugrovedenije* 6.
- 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn.
- LAUROSELA, JUSSI 1914: Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. — Suomi IV: 13. Helsinki.
- LEHTINEN, TAPANI 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia: suomen *avajaa*, *karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. SUST 169. Helsinki.
- 1982: Karjalan supistumaverbien imperfektityypit: tyyppien ikäsuhteista erityisesti vienäläismurteiden valossa. — *Virittäjä* 86.
- LESKINEN, EINO 1936: Karjalan kielen näytteitä III: ent. Povenstan ja Kemin kihlakuntien karjaläismurteita. SKST 193. Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I: konsonantit. SKST 275. Helsinki.
- 1964: Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa. — *Virittäjä* 68.
- LSFU = *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*. Helsinki.
- LÖNNBOHM, O. A. F. 1879: Jääsken, Kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. — Suomi II: 13. Helsinki.
- (vuosiluvutta) Muistoonpanoja Kesälahden kielimurteesta. Käsikirjoite, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I: konsonantit. SKST 375. Helsinki.
- NIRVI, R. E. 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. LSFU XVIII. Helsinki.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1951—1961.
- OJANSUU, HEIKKI 1918: Karjala-ainuksen äännehistoria. SKST 162. Helsinki.
- PALMEOS, P. 1962: *Karjala valdai murrak*. — *Emakeele Seltsi toimetised* 5. Tallinn.
- POSTI, LAURI—SUHONEN, SEPPO 1980: Vatjan kielen Kukkosen murteen sanakirja. LSFU XIX. Helsinki.
- PULKKINEN, PAAVO 1968: Supistumaverbien imperfektityypit karjala-ainuksessa. — Suomi 113: 2. Helsinki.

- RAPOLA, MARTTI 1919—1920: Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa. — Suomi IV: 17. Helsinki.
- REIJONEN, ERKKI 1893: Nurmeksens murteesta: äänne- ja muoto-opillinen tutkimuskoe. — Suomi III: 6. Helsinki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: Äyrämöismurteiden äännehistoria. SKST 245. Helsinki.
- RAISÄNEN, ALPO 1972: Kainuun murteiden äännehistoria I: vokaalisto. SKST 307. Helsinki.
- SIRELIUS, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. — Suomi III: 10. Helsinki.
- SKMK II = Suomen kansan murrekirja II. Itämurteet. Porvoo 1945.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.
- SMS = Suomen murteiden sanakirjan aineskokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- TARKKAINEN, V. 1904: Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. — Suomi IV: 2. Helsinki.
- TURUNEN, AIMO 1959: Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. SKST 253. Helsinki.
- VIRTARANTA, PERTTI 1958: Vienan kansa muistelee. Porvoo.
- 1971: Kultarengas korvaan: vienalaisia satuja ja legendoja. SKST 303. Helsinki.
- VUORINIEMI, JORMA 1947: Punkaharjun murteen äänneoppia. Käsikirjoite. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Zu einigen verbalen Paradigmatypen im Finnischen und Karelistischen

TAPANI LEHTINEN

Das Paradigma der expressiv-kontinuativen spätfinnischen Verben auf **aiða*, **äidä* (z. B. 1. Inf. **heläitäk* : Vokalst. **heläidä-* ; 3. Sg. Imperf. **heläisi* 'klingen') ist durch Laut- und Analogie-Entwicklung im Altkarelischen vermutlich zu **heläitäk* : **heläjä-* : **heläsi* usw. geworden. Unmittelbare Fortsetzungen dieses Paradigmatyps existieren heute nur noch in den weißmeerkarelischen Dialekten, wo die Flexion der *aja-*, *äjä-* Verben allgemein dem Typ *helätä* : *heläjää* : *heläsi* entspricht. Die Imperfekt- und konsonantstämmigen Formen des Paradigmas sind anderwärts in den Tochterdialekten des Altkarelischen generell ersetzt worden entweder durch Formen, die auf Vokalstämme auf *-aja-*, *-äjä* zurückgehen, oder durch die entsprechenden Formen der auf *-ise* ausgehenden Verben (z. B. *helistä* : *helise-* : *helisi* 'klingen') oder durch beide. So haben z. B. die finnischen Ostdialekte folgende Paradigmatypen erhalten:

1. *helistä* : *heläjä-* : *helisi*
2. *helistä* : *heläjä-* : *heläji*
3. *heläjää* : *heläjä-* : *heläji*.

In den karelischen Dialekten im Innern Rußlands begegnet auch der Paradigmatyp

4. *helätä* : *heläjä-* : *heläji*.

Die Verbreitung zeigt, daß sich in den finnischen Ostdialekten die *aja*-Stämmigkeit von den vokalstämmigen Formen ausgehend erst dann in den anderen Teilen des Paradigmas durchgesetzt hat, als die imperfekt- und konsonantstämmigen Formen bereits durch die entsprechenden Formen der Verben auf *-ise* ersetzt worden waren. Dieser Vorgang läßt sich als Bestreben deuten, die semantische Markierung jener Flexionsformen der *aja*-Verben zu verdeutlichen, die im Altkarelischen nunmehr den gleichen Typus vertraten wie die entsprechenden Formen der (im Vokalstamm ursprünglich auf **aða*, **äðä* endenden) Kontraktionsverben. Man wollte also die Formen der *aja*-Verben (z. B. 1. Inf. *helätä*, *humata* und 3. Sg. Imperf. *heläsi*, *humäsi*) von denen der **aða*-stämmigen Verben trennen (z. B. *leikata*, *tervata* und *leikkaši*, *tervaši*). Die Verben vom Typ *helise-*, *humise-* eigneten

sich ausgezeichnet für diesen Zweck, da sie a. semantisch völlig identisch waren mit den entsprechenden *aja*-Verben, b. da ihre Flexionsformen alle, auch die imperfekt- und konsonantstämmigen Formen, wortbildungsmäßig eindeutig waren und sie c. bereits von alters her, offensichtlich seit dem Späturfinnischen, neben den *aja*-, *äjä*-Verben und ihren **aiða*-, **äidä*-stämmigen Vorgängern verwendet wurden.

So entstand also der Paradigmatyp 1. Später hat man ihn dann zu vereinheitlichen gesucht. Vor allem in den westlichsten Savodialekten wurden die auf *-aja* ausgehenden Formen des Paradigmas allmählich durch solche auf *-ise* ersetzt, so daß die *aja*-Verben also in diesen Dialekten schwanden. Ein ähnlicher Vorgang hat die *aja*-Verben auch in einem Teil der anderen Ostdialekte selten werden lassen, doch hat sich dort auch die entgegengesetzte Art der Vereinheitlichung von Paradigmen durchsetzen können: man war bestrebt, die von den Vokalstämmen auf *-aja*-, *-äjä* ausgehenden Formen auch statt der imperfekt- und konsonantstämmigen Formen vom Typ *helisi*, *humisi* und *helistä*, *humista* einzuführen. Diese Verallgemeinerung hat sich in den verschiedenstämmigen Formengruppen jedoch nicht gleichzeitig vollzogen, sondern der *aja*-Auslaut gelangte zuerst in die Imperfekt-

formen, so daß man die Formen *heläji*, *humaji* usw. erhielt. So entstand der Paradigmatyp 2, *helistä* : *heläjä*- : *heläji*. Erst auf dieser Grundlage entstand Paradigmatyp 3, *heläjää* : *heläjä*- : *heläji*.

In den ingrischen Mundarten werden die *aja*-Verben nach Paradigmatyp 1 flektiert, z. B. *helissä* : *heläjä* : *helliz* 'klingen'. Im Karelischen haben die Weißmeerdialekte in der Regel wie oben angeführt den Paradigmatyp *helätä* : *heläjäu* : *heläsi* beibehalten, doch im Südkarelischen und im Olonetzischen hat sich allgemein der Mischtyp 1 gebildet. Für die karelischen Dialekte im Innern Rußlands liegen auch Belege für eine Flexion nach Paradigmatyp 2 vor. Nur im Dialekt von Tver begegnet auch die Flexion 4. Die Vertreter der altkarelischen Konsonantstämme haben sich also offenbar auch hier erhalten können, doch die Imperfektformen gehen zurück auf die Vokalstämme auf *-aja*.

Außerhalb der finnischen Ostdialekte, des Karelischen und der ingrischen Mundarten begegnet Mischparadigmen von Typen 1 und 2 auch stellenweise an den Grenzen der Dialekte von Südostbottnien und von Obersatakunta, wo die *aja*-Verben von Südostbottnien (z. B. 1. Inf. *helätä* : 3. Sg. Prs. *heläjä* : 3. Sg. Imperf. *heläji*) mit den *ise*-Verben von Obersatakunta konkurrieren.